

Kommunionsång i Svenska kyrkan

LARS ECKERDAL

Reformationstida sång »pro Communione»

Till det karakteristiska för reformationen i den svensk-finska kyrkoprovinsen hörde strävan efter kyrkolivets förnyelse under bevarad kontinuitet med »gamla goda sedvänjor», särskilt i gudstjänstlivet. På sätt som mest erinrar om anglikanska förhållanden utvecklas och försvaras en östnordisk särtradition. Ärkebiskop Laurentius Petri kunde rent av tillåta sig ett slags dold polemik mot den kontinentala Augsburgska bekännelsens uttryckssätt om nödvändigt och umbärligt, nyttigt och skadligt för kyrkans enhet och hennes gudstjänstliv.¹ Mycket gjordes för folkspråkig mässa på sön- och helgdagar, men visst kunde latin nyttjas – en förutsättning för att kunna föra det rika sångliga arvet vidare.²

Ett centralt och tydligt uttryck för blandspråkighetens liturgi är utformningen av mässans konsekractions- och kommunionpartier. Här behövdes inte de folkspråkiga kyrkovisor av Martin Luther som var avsedda att ersätta mässordinariets klassiska sånger från koret, Sanctus och Agnus Dei.³ Här kunde de gamla sångerna också fortsättningsvis sjungas med deras för olika kyrkoårstider och festgrader varierande musikaliska gestalt-

---

1 Eckerdal 1987 s 91ff, särskilt s 98ff, 106ff med polemiken s 111f mot artiklarna 5, 7 och 15 i Augustana, då (1566) åberopad mot östnordisk särtradition. För uttrycket »gamla goda sedvänjor» s 107 med n 80. Det syftar inte blott och bart på gammalt och vant utan avser sådant som har sedvanerättslig giltighet. Pahlmblad 2001 s 367ff.

2 Sammanfattande beskrivs utvecklingen i Andrén 1990 s 327ff och Knuutila 1990 s 351ff. Hållningens praktiska konsekvenser fokuseras i Pahlmblad 1998, även Pahlmblad 1994 s 109ff och Pahlmblad 2004 s 120ff. Hans redogörelser är i princip giltiga också för kyrkoprovinsens finska del.

3 Om Luthers grundmotiv för visorna Eckerdal 1987 s 96, om »Jesaia dem propheten, das geschah [Jesaja, profeten, hände det]», kallad »Das deutsch [tyska] Sanctus», och »Christe, du lam Gades [Kriste, du Guds lamm]», kallad »das deutsch Agnus dei». WA Archiv 4 nr 26 s 97ff, 243ff resp nr 27 s 99, 246. De behövdes inte i den östnordiska kyrkoprovinsen och blev inte översatta.

ningar, allt liksom förr med nödvändighet lagat efter lägenhet beroende på högst varierande sångresurser. De kunde sjungas på latin, även om de korta prosatexterna lätt nog kunde och även blev återgivna på svenska.⁴ Liksom mässans övriga fasta sånger hade Sanctus och Agnus Dei under medeltiden utsirats med ett stort antal troper: korta konstfulla sånger som accentuerade de melismrika ordinariesångernas texter eller firningstillfällets motiv.⁵ Också den seden fördes på sitt sätt vidare men i form av svenskspråkiga sånger »pro Communione [såsom eller här snarare: i stället för (den latinska) communicio-sången]».

Liksom för medeltidens latinska introitus och graduale fanns en för vart firningstillfälle angiven sång att framföras under kommunionen, dess communicio. För de förstnämnda sångtillfällena finns ett antal svenskspråkiga texter för läsning eller sång i SM (Svenska mässan) 1531, men de angavs såsom alternativ till den latinska sången i SM 1541, den första officiella svenskspråkiga högmässaordningen. För communicio angavs däremot inte blandspråkighetens möjlighet. På samma sätt som sakramentets instiftelseord alltid skulle ljuda på svenska, även i en på det hela taget latinspråkig mässa, skulle kanske också communicio vara folkspråkig? I SM 1531 hette det att Agnus Dei skulle läsas eller sjungas, nattvardsförmaning eventuellt hållas och nattvardsgåvorna utdelas. »Så siunges thå eller läses pro Communione [i stället för communicio] en psalm på Swensko eller Nunc dimittis på Swensko».⁶ SM 1541 åter föreskrev: »Emedhan [Under tiden, dvs under måltiden] siungs Jesus Christus är vår helsa etc, eller Gudh ware loffuat etc eller ock Da pacem. Förläna oss Gudh så nådheligh fridh ...» – tre kyr-

---

4 Vällkända svenskspråkiga exempel från cirka 1540 är musikhandskrifterna Hög & Bjuråker. Den förra kan ha varit i bruk ännu 1583, den senare 1618 att döma av anteckningar i dem. Rodhe 1917 s 138.

5 I den vetenskapliga serien Corpus troporum ägnas två fullmatade volymer åt Sanctus- och Agnus Dei-troper i Iversen 1990 respektive Iversen 1980.

6 SM 1531 B4r. Nunc dimittis = Symeons lovsång, Luk 2:29ff, på svenska i NT 1526; om skäl för det valet se nedan. Uttrycket »psalm» avsåg vid denna tid vanligen psaltarpsalm; på svenska fanns de sju s k botpsalmerna (6, 32, 38, 51, 102, 130, 143) som bilaga i SM 1531 B4vff, men hela boken förelåg först i Psaltaren 1536. Känt är ett sånghäfte 1530 med bl a parafraaser på Ps 12 och 51 samt kyrkovisan »Jesus Christus är wor helsa», senare uttryckligen anvisad som kommuniionsång. Anvisningarna för kommuniionsång är likadana i SM 1531, 1535 och 1537.

kovisor på svenska med både medeltida och genom Martin Luther tyska reformatoriska rötter som vi strax skall se. I SM 1548 kompletterades listan med ett gregorianskt responsorium med de instiftelseord på latin som ju redan hörts på svenska, *Discubuit Jesus* [Jesus lade sig till bords].⁷ Samtidigt utökades *Agnus Dei*-anvisningen med uppgiften att korsången skulle följas av (eller bytas ut mot?) en kyrkovisa i översättning från lågtyskan, »O rene gudz lamb, oskyldig» av Nicolaus Decius.⁸ I samtida korsångböcker anfördes också den medeltida *Sanctus*-troppen *Tibi laus* på svenska, »Tigh wari loff och prijs o Herre Christ».⁹

---

7 SM 1541 B4r. Anvisningarna för kommuniång i SM 1548 D4r är likadana i SM 1557 D4r. Tillägget om *Discubuit*-responsoriet har skjutits in mellan rubriken och texten till bönesången om fred (se nedan). *Discubuit*-texten efter Luk 22:14–15, 19–20 jämte *Gloria minor* med notlinjer att för hand fylla med noter i Een liten Songbook foliouppl [odaterad, 1540-talets slut?] C5rf, kvartuppl 1553 G3rf och i fragment i »liturgismens» besläktade musikhandskrift *Ordo canendi* [odaterad, 1580-talets mitt?]. Rodhe 1917 s 106ff, Andrén 1952 s 261f med n 23, Jacobsson 1958 s 136 n 40. I sina anvisningar för liturgisk praxis anför Laurentius Petri på tal om sång »sub Communione [under kommunionen]» bönesången *Pro pace*, »Jesus Christus är wor helsa» och andra. »Allra riktigast sjungs dock här responsoriet *Discubuit Jesus* sådant det nu finns att tillgå i rättat skick, så mycket mer som själva instiftelsen av sakramentet som helhet liksom aktualiseras genom denna sång». Samtidigt rekommenderar han antifonen *O sacrum convivium*. Laurentius Petri, *De officiis* [1560-talet] s 42. *Discubuit* stammar från Kristi lekamensfestens officium (se nedan), som i sin tur hade övertagit liturgiskt material från skärtorsdagen. Schulz 1981 s 27ff, särskilt s 33, 36f, och Jacobsson 1958 s 82 n 17.

8 SM 1548 och 1557 anger: »Så läses eller siungs *Agnus dei*», vars ordalydelse direkt följs av texten till »O rene Gudz lamb» – komplement eller alternativ? Kyrkovisans text fanns omedelbart före *Da pacem* i *Swenske songer* 1536 men den fanns med melodi redan 1535 i Västerås stift och där som alternativ till *Agnus Dei*. Bohlin 2004 s 100f. Betecknad »*Aliud* [ett annat] *agnus dei*» finns sången i Hög & Bjuråker Hg 5 (in totis duplicibus) och den ingår i Een liten Songbook foliouppl C5r och kvartuppl 1553 G3r. Sångtexten följs av en extra rad med den tredje vändans fridsbön i samtliga fall utom i SM 1548 och 1557, där den troligen ändå ansetts självklar; se dock nedan n 62. Om sången särskilt Jacobsson 1959 s 55ff med korrigeringar och kompletteringar i Bohlin 1965 kap D, »O rene gudz lamb».

9 Om troppen Beckman 1845–72 s 642ff, Kroon 1953, Glahn 1954 I s 111ff (med övertygande argument mot Kroon s 114ff för den danska översättningen 1529 som förlaga för den svenska texten). Svensk text i korsångböckerna Hög & Bjuråker Hg 12f, Bj 4f, Een liten Songbook foliouppl B3vf, kvartuppl 1553 E1rff, *Ordo canendi* [15]r–v etc, i psalmboken först långt in på 1600-talet.

Dessa officiella anvisningar innebär att det fram mot 1500-talets mitt fanns möjligheter till sång enligt nedärvda mönster såväl på latin som i viss utsträckning på svenska. Till Sanctus-sång på båda språken fanns som komplement under communionen i varje fall tropen *Tibi laus* även på svenska, och till *Agnus Dei* med latinsk eller svensk text den tropartade kyrkovisan »O rene gudz lamb, oskyldig». I *Agnus Dei* var böneropet »miserere nobis»/»förbarma tigh öffuer oss» den tredje gången utbytt mot »dona nobis pacem»/»giff oss thin fridh och welsignelse» – alltsedan högmedeltiden i stegrad utsträckning ett slags återknytning till fridshälsningen före *Agnus Dei*, det *Pax* som också troper accentuerat.¹⁰ Så gjorde nu även kyrkovisan. I anslutning till senmedeltida tradition hade SM 1531 en anvisning om att fullfölja fridsbönen genom att bruka *Symeons Nunc dimittis* på svenska.¹¹ Av samma skäl hade en antifon från 5–600-talet, *Da pacem Domine* [Skänk frid, Herre], börjat tas i bruk under senmedeltiden i anslutning till liturgins fridshälsning.¹² Till den traditionen anknöt SM 1541 genom att i anvisningen trycka både den latinska benämningen och den svenska lydelsen i *Svenske songer* 1536, där den liksom i *Psalmboken* 1562 följer i svit efter *Decius'* rimmade *Agnus Dei*.¹³

Bland de anvisade kommuniionsångerna återstår nu två att kommentera. Den ena är den reformatoriska kyrkovisan »Jesus Christus är vår helsa», i tryck på svenska i 1530 års psalmbäfte. Under anknytning till medeltida tradition hade Luther format en text som i sången på svenska utökats ungefär lika mycket, förmodligen av *Olavus Petri*. Sakramentet som ständigt påminnare om Kristi försoning är Luthers ansats för en själavårdande undervisning i personlig ton (»wir [vi]», »du», »dich [dig]») om rätt och

10 Jungmann 1962 2 s 420ff, Iversen 1980 s 223f.

11 *Nunc dimittis*, Luk 2:29–32, i NT 1526: »Herre, Nu lather tw tin tienare fara i fridh, effter som tw sagt haffuer for ty mijna öghon haffua seedt tina salugheet». För traditionen Jungmann 1962 2 s 501f, även Pernler 1993 s 114f, *Pahlmblad* 1998 s 219f.

12 Jungmann 1962 2 s 412 n 58.

13 Beckman 1845–72 s 683ff. Den latinska antifonen, Luthers högtyska, Slüters lågtyska och den svenska texten med kommentar i Ingebrand 1998 s 184f. Den svenska lydelsen avviker dock mer än Ingebrand angett och sången står inte bara formellt som en *Agnus Dei*-fortsättning utan rymmer i sak samma fridsbön som uppföljning av fridsönskan i *Pax*. Sångerna står i svit även i *Psalmboken* 1562 jämte en i liturgiska tryck flitigt använd *Agnus Dei*-medaljong.

falskt sakramentsbruk. I den svenska versionen har kyrkovisan blivit ett slags sakramentskatekes («wij», «tu» men också «man»¹⁴). Inom ramen för kommuniionsång i enlighet med »gamla goda sedvänjor» rymdes i högsta grad också den återstående sången, »Gud wari loffuat och högeliga prijsat». Den är värd ett kapitel för sig. Därigenom kan den samtidigt även fungera som pars pro toto [delen som står för helheten], såsom representant för gruppen kyrkovisor för kommuniionsång i Svenska kyrkan.

En angelägen fråga som här måste förbigås är om och i vilken mån folklig sång förekom i (hög)mässan. Två teser bör antecknas fast de inte kan diskuteras nu. Jag förutsätter att medeltida folklig sång fick sin fortsättning vid reformationen, vidare att psalmboksutgåvor kom till för att till kända melodier och även nya sprida goda texter på folkspråk till gagn också för folkets sång med stöd av försångare (singularis och pluralis).

En sakramentsfromhetens kyrkovisa blir till

Kyrkovisan »Gud wari loffuat och högeliga prijsat» hade tryckts i tysk version, »Gott sei gelobet und gebenedeiet», i en körsångbok som Johann Walter på hösten 1524 utgav i Wittenberg med inte mindre än 43 evangeliska sånger i upp till femstämmiga satser.¹⁵ Bland sångerna fanns flera med texter som Martin Luther hade bidragit till. Bidragit, ty i flera fall har han byggt på det medeltida arvet. Det gäller tydligt men på olika sätt de där publicerade tre sånger som senare skulle etableras som kommuniionsånger i svensk tradition: »Jesus Christus är wor helsa etc, eller Gudh ware loffuat etc eller ock Da pacem. Förläna oss Gudh så nådheligh fridh [...]», som det uttrycktes i SM 1541.

---

¹⁴ Om Luthers kyrkovisa WA Archiv 4 nr 6 s 61, 169ff. Luthers överskrift 1524 är »Das lied S. Johannes Hus gebessert [St Johannes Huss' visa förbättrad]» = korrigerad. Den medeltida Jesus Christus nostra salus anger i akrostikon namnet Johannes som länge ansågs syfta på den böhmiske martyren Johannes Huss, avrättad 1415, men numera utpekas en helt annan person. WA Archiv 4 s 61. I Baumker 1886 I nr 380 s 712ff anförs latintexten som källa för några tyskspråkiga sånger. Om den svenska texten Beckman 1845–72 s 405ff, Ingebrand 1998 s 101ff.

¹⁵ I Nationalencyklopedin 19 s 227 kallas boken »urkällan för all [tysk?] evangelisk kyrkosång» i en osignerad artikel om Johann Walter, kallad »Luthers viktigaste medhjälpare i uppbyggandet av den nya evangeliska gudstjänstens musik». Båda utsågorna är diskutabla.

Förlagan till »Gott sei gelobet und gebenedeiet» är en kommuniönsång vars melodi är känd sedan cirka 1400 och vars text kan följas tillbaka till 1300-talets mitt. Söngen var då knuten till en tämligen ung högtid, Kristi lekamens fest på torsdagen efter helga trefaldighets dag.¹⁶ Denna hade vuxit fram ur den intensiva sakramentsfromhet som vid Fjärde laterankonciliet 1215 fått sitt teologiska uttryck i den filosofiskt formulerade transsubstantiationsläran – brödets och vinets förvandling till Kristi kropp och blod vid konsekrationen – och som utanför mässan kom till uttryck i att det konsekrerade brödet, hostian, placerades i monstransen för att kunna betraktas och tillbes, likaså för att bäras i processioner.¹⁷ På påvligt uppdrag utarbetades så småningom festens officiella liturgi av kyrkoläraren Thomas av Aquino, och bland sångerna fanns hans berömda sekvens *Lauda Sion salvatorem* [Besjung frälsaren, Sion]. Denna gav i sin tur upphov till en leis, den traditionella formen för folkligt deltagande – i detta fall kom det rent av att bli två hopkopplade, en parleis.¹⁸

Kristi lekamens högtid ådrog sig Martin Luthers starka ogillande. Formellt en Kristusfest ägnades den dock enligt hans mening åt att tillbe hostian

---

16 Sångtext belagd vid 1300-talets mitt. *Das deutsche Kirchenlied* 1997 s 109, anm. Melodin upptecknad i handskrift från omkring 1400. *Das deutsche Kirchenlied* 1996 s 114f. *Festum sanctissimi corporis Christi* [Kristi högheliga lekamens fest], oftast förkortat *Corpus Christi*, på tyska *Fronleichnam*(sfest), på svenska Kristi lekamens fest. Tyskans »Leichnam», som numera betyder »lik» (samma ord som i tyskans första stavelse), stod under medeltiden liksom det svenska »lekamen» för (levande) kropp. Den andra stavelsen i *Leichnam/lekamen* kommer av »hamn» som i »mänskohamn» = hölje, gestalt. *Deutsches Wörterbuch* 1885 6 sp 625f, SAOB 15 L508f (särskilt 1b) och 16 L682, 1–2.

17 Connell 2003 s 272. Mot bakgrund av Andra vatikankonciliet eukaristiska teologi är festens namn sedan 1970 »Kristi kropps och blods högtid». En bred skildring av senmedeltida sakramentsfromhet och av sakramentsfestens liturgiska gestaltning med mera ges i Rubin 1991.

18 I Lipphardt 1965 finns mellan s 96–97 ett bildblad som på fransidan återger ett parti ur »*lauda syon saluatorem*» med inskott av »*God sij gelobbet vnd gebenedeyet*» och »*O herre dorch dynen heiligen fronlijchenam*» ur den prydliga Mainz-handskriften omkring 1400. Leis: det liturgiska grekiska böneropet »*Kyrie eleison* [Herre förbarma dig]» i folkmun. I stället för uttrycket »*Doppelrefrain*» (Lipphardt 1965 s 120) eller »*Doppel-Leise*» (WA Archiv 4 s 59) föreslår jag »parleis» för att tydligare markera leiserens inbördes samhörighet (mer härom nedan). I Bohlin 2006 har anförts några goda skäl för antagandet att parleisen från början utgör två olika, senare sammanförda sånger. Här behandlas inte den eventuella förhistorien utan parleisen.

istället för att enligt Kristi befallning dela ut och ta emot honom i både det helgade brödets och vinets gestalt.¹⁹ Högtiden hörde därför med till dem som avlystes i Wittenberg och vars firande uteblev första gången i maj 1524. Men motviljan mot festen hindrade inte Luther från att uppskatta parleisen. Det framgick när han i december 1523 utgav sina raskt spridda utförliga anvisningar för evangeliskt formad latinsk liturgi i *Formula missae* [mässordning] – av andra mot hans vilja omformad också för helt tyskspråkig mässa. I hans skrift fanns en fyllig framställning »De communiione populi [Om folkets kommunion]», där han principiellt motiverade och gav praktiska förslag för sakramentsutdelning under båda gestalterna. I anslutning till detta gav han uttryck åt sin önskan om många folkspråkiga sånger som folk skulle kunna sjunga i anslutning till (korsångarnas) gradualsång, Sanctus och Agnus Dei. För sång efter kommunionen passade tills vidare parleisen och två andra sånger vilka han räknade till de än så länge få andrika.²⁰

Rekommendationen av parleisen återkom drygt två år senare i *Deutsche Messe*, Luthers radikalt omformade text och musik för helt tyskspråkig mässa.²¹ Vid det laget fanns den gamla parleisen i tryck sedan hösten 1524

---

19 Detta är huvudtemat i Luthers predikan på Kristi lekamens dag 4 juni 1523; i evangeliet Joh 6:55ff fokuseras v 56–57b och därmed kommunion under båda gestalterna för *unio mystica*. WA 12 58off, t ex 583,16–19 (»Dann wenn ich sein flaisch isse und sein blut trincke, so bleyb ich in Christo unnd Christos in mir, und wirde ain kuche mit im [När jag sedan äter hans kött och dricker hans blod, så blir jag i Kristus och Kristus i mig och jag blir en brödkaka med honom]»).

20 *Formula missae* i WA 12 197ff, texten s 205–220, avd »De communiione populi» s 215–220, om folklig sång s 218,15–32, däri: »Cantica velim etiam nobis esse vernacula quam plurima, quae populus sub missa cantaret, vel iuxta gradualia, item iuxta Sanctus et Agnus dei [...] Interim placet illam cantari post communionem: 'Gott sei gelobet und gebenedeyet' [Jag önskade också att vi hade så många sånger som möjligt på folkspråk vilka folket kunde sjunga under mässan i anslutning till gradualsångerna men också i anslutning till Sanctus och Agnus dei ... Tillsviadare passar det bra att efter kommunionen sjunga: 'Gud vare lovad och välsignad']». Troligen mest av de stilmässiga skäl Luther angav avvisade han starkt ett litet inskott (»particula») efter den första fyrradningen om att få *viaticum* ur vigda händer. De två andra sångerna var »Nun bitten wyr den heyligen geyst» och »Ein kindelin so lobelich».

21 *Deutsche Messe* 1526 i WA 19 44ff, text och musik s 72ff, anvisningar s 99,5–12 för utdelandet av sakramentet under både brödets och vinets gestalt samt om folklig kommunionssång: »das deudsche sanctus [det tyska Sanctus]» (=

som första versen följd av ytterligare två av samma typ formade av Luther.²² I det skicket ingick kyrkovisan i Johann Walters körsångbok, kort dessförinnan även i ett sånghäfte med text jämte en melodihänvisning av ett slag som visar att den nedärvda parleisen hörde till allmängodset.²³

Förutsättningarna för det sistnämnda kan beläggas. Som vi skall se är den gamla parleisen känd från goda medeltida källor i en lydelse som svarar väl mot texten i de reformationstida trycken. På motsvarande sätt kan en fasthet i meloditraderingen konstateras. Det är till denna nedärvda parleis Martin Luther lagt sina två likadant formade verser. Resultatet av en sådan hopfogning av gammalt och nytt blir följande.²⁴ Jämte den tyska texten återges såsom översättning den äldsta svenska lydelsen, som dock kommenteras först längre fram.²⁵

»Der gesang Got sey gelobet.» 1524

Swenske songer eller wisor 1536

1 Got sey gelobet und gebenedeyet,
der uns selber hat gespeyset.
Mit seynem fleische und mit seynem blute,
das gyb uns herr Got zu gutte.
Kirieleyson.

1 Gud wari loffuat och högeliga prijsat
som oss haffuer så wel spijsat
med sin lekamene och medh sinom blode
thet giff oss herre gud til godhe Ky

Luthers »Jesaia, dem propheten, das geschach»), »Gott sey globet [sic]», »Johans Hussens lied: Jesus Christus unser heyland» (= Luthers omarbetning av sången) eller »das deusch Agnus dei [det tyska Agnus Dei]» (= Luthers »Christe, du lam Gades»). I skriften Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe 1533 betonar Luther att många nedärvda sånger och särskilt den citerade och kommenterade parleisen visar att den insikten länge bevarats och besjungits i kyrkan, att Kristus instiftat sakramentet för att både hans kropp och blod skulle tas emot av alla kristna. WA 38 245,13–25 och 246,16–35.

22 Under det produktiva året 1524 finns Luthersånger i inte mindre än 21 bevarade utgåvor, oftast med oklara inbördes relationer. Om utgåvorna och trolig kronologi WA Archiv 4 s 139 och 19ff.

23 I enchiridiet [= handboken] tryckt i Erfurt i två upplagor 1524 är sångens överskrift »Der gesang Got sey gelobet» i bestämd form »sången», inte obestämd som för andra. Till en känd sångs melodi var noter obehövligen påpekade i WA Archiv 4 s 59, en liknande kommentar i WA 35 s 514.

24 Texten enligt WA Archiv 4 s 162f. Sången är inte endast skriven »efter en förreformatorisk förlaga» (Pahlmblad 1994 s 115), inte heller är bara parleisens första hälft förreformatorisk (Ingebrand 1998 s 170).

25 Texten i Swenske songer 1536 21vf. Av praktiska skäl har sångverser här och fortsättningsvis försetts med nummer som inte finns i källorna.

- Herr, durch deynen heiligen leichnam,
der von deyner mutter Maria kam,
und das heylige blut
hylff uns, herr, aus aller nott.
Kirieleyson.
- 2 Der heylig leichnam yst fur uns gegeben
zum todt, das wir dadurch leben.
nicht grosser gutte kund er uns geschenken;
da bey wir sein solln gedencken.
Kirieleyson.
- Herr, deyn lieb so gross dich zwungen hat,
das dein blut an uns gross wunder that
Und bezalt unser schult,
das uns Got ist worden holt.
Kirieleyson.
- 3 Got geb uns allen seyner gnaden segen,
das wir gehn auff seyner wegen
In rechter lieb und bruderlicher treue,
das uns die speys nicht gereue.
Kirieleyson.
Herr, deyn heylig geyst uns nymer las,
der uns geb zuhalten rechte mass,
Das dein arm Christenheytt
leb ynn fryd und eynigkeit.
Kirieleyson.
- 2 Herre genom tin helga mandom
som aff tinne moder Marie kom
och titt helga blod
hielp j nödh och giff oss modh Ky
- 3 Sin helga lekame for oss monde giffua
at wij ther aff skulle liffua
ey kunde han oss störrer gåffuo skenkia
ther med wij honom skole åtenckia
Ky
- 4 Herre tijñ kerligheet thet giorde
at wij aff titt blod thet vnder sporde
at thet galt wora skuld
ty är gud oss worden huld Ky
- 5 Gud giffue oss sina welsignade nåde
at wij wandre epter hans rådhe
j rett kerlech och broderliga tro
at thet oss alla må komma til roo
Kyrie
- 6 Herre med tinom anda oss ey förlåt
then som lærer halla thet retta mååt
at tijñ arma christenheet
niuta må fridh j ewigheet Kyrie

Vad den tyska *texten* angår består varje vers av två hopplänkade fyrradingar – den klassiska visformen – vilka mynnar ut i kyriebönens omkväde. De parvisa helrimmen är lika många manliga som kvinnliga. Stilmässigt har den förreformatoriska texten ett intressant drag, som Luther nogsamt tagit fasta på i de två nyskrivna verserna. I likhet med parleisens första vers har sålunda de båda nya verserna en inledande fyrrading som anlägger och reflekterar över olika aspekter på sakramentets mysterium. Det stoffet utgör bakgrunden för den andra halvversens kollektiva hänvändelse i bön, inledd »Herr» – sakramentets levande Kristus.²⁶ Han som mättar de sina

²⁶ Sången behandlas i Spitta 1905 s 215ff. På s 216 betonas att Luthers parti inte som det medeltida tyngs av dogmatisk text utan tillför en högst personlig klang i »eine neue Tonart [en ny tonart]» utifrån egna frälsningserfarenheter. Ibm s 216. Uttalandet vittnar om annat än om just kyrkovisan.

med sin kropps bröd och sitt blods vin anropas som hjälparen i nöd, som försonaren och medlaren och såsom den vars Ande inte överger utan inger hans folk förmågan att hålla måttet, så att kristenheten kan få leva i fred och enighet. Bönen mynnar så ut i »Kirieleyson [Herre, förbarma dig]», tillitens standardomkväde som gett namnet 'leis' åt hela sången.

Den närmsta förklaringen till sångens struktur tycks mig stå att finna i parleisens utgångspunkt, sekvensen *Lauda Sion salvatorem*. I denna växlar berättande partier och reflekterande i en stil som närmar sig tillbedjan för att i sista versen övergå i direkt Jesusbön: »Bone pastor panis vere/ Jesu nostri miserere/ tu nos pasce, nos tuere [Gode herde, sanna bröd, förbarma dig vår Jesus, mätta oss du, värna oss]».²⁷ När sekvensen sjöngs med sina inskott från parleisen, innebar det att Jesusbönen formuleras inte bara först i sekvensens sista vers utan gång på gång genom anropet »Herr» i parleisens andra del och genom *Kyrie-omkvädet*.²⁸ Det mönstret förs vidare genom Luthers försorg. Mer förs vidare. Sekvensens text, givetvis inpräglad hos Luther minst lika väl som hos andra, har förvisso erbjudit material i rikligt mått för sångens nya v 2,²⁹ och för v 3 har underlaget främst utgjorts av sekvensens nyss berörda slutvers. Tillsammans innebär detta att Luther bidrog till att ett markant uttryck för senmedeltida sakramentsfromhet i kondenserad form traderas vidare genom den evangeliska kyrkovisan. Lika starkt som han tog avstånd från sakramentsfromhetens fest, lika högt skattade han dess 'amerika' sång som ett arv att föra vidare. Kanske också detta skymtar i den utvidgade lovsångens ursprungliga lakoniska överskrift: »*Der gesang Got sey gelobet*» – se här den verkliga lovsången!³⁰

Av *notexempel* 1 framgår att sången Johann Walter publicerade för vidare ett medeltida arv, här representerad av den äldsta kända melodiuppteckningen. Strukturellt har sången »Bar»-form (tyska, oklar betydelse)

---

27 Sekvensen citerad efter Bäumker 1886 I s 70Iff.

28 Mönstret för varningen av sekvens och parleisens skottverser omkring 1400 återges i Lipphardt 1995 s 102. Enligt det mönstret upprepas parleisens första del sex gånger, den andra delens Jesusbön fem gånger.

29 Inspirationskällor tycks närmast vara verserna »In hac mensa novi regis», »Quod in coena Christus gessit» och »Dogma datur Christianis».

30 Sambandet mellan kyrkovisan och parleisen men också sekvensen, vilket inte tycks ha uppmärksammats i litteraturen, har väl bidragit till att Luthers kyrkovisa fått plats även i katolska sångböcker. Bäumker 1886 I s 19f (sången angiven som nr 15) med exempel s 716ff.

med den första halvversens två musikaliskt likformiga inledningsled, »Stollen», och den andra halvversen som slutled, »Abgesang». Grundformen är AAB, men den utvidgas med ett melodiskt likformigt Kyrie efter den första halvversens båda led (AA) och efter den andra halvversen (B), så att formen blivit utökad (+) till AA+ B+.

Melodin med ett för oskolade röster skonsamt tonomfång noteras vanligen från c' till d". Den hör till kyrkotonarternas fjärde grupp med g' som grundton eller tonika.³¹ Karakteristisk är grundtonens framträdande roll hela sången igenom. Kyriefraserna 5 och 10 är musikaliskt sett slutkadenser i vilka fem av de sju tonerna utgörs av g'. Med tonikan börjar fras 1/3 och slutar fras 2/4 i sångens Stollen (AA), de fyra första raderna. I Abgesang (B), sångens senare del, bildar g' både utgångs- och slutpunkt i fras 6 och något varierat men minst lika markerat i fras 8. Mönstret hotas i fras 7 där melodin i ett terssprång från h' når upp till d" för att sedan successivt dras vägen ända ner till d' – men detta sker via ett tydligt framhävt g'. Helt avviker däremot fras 9, den enda helt utan tonikan och den enda som har ett avslut nere på c'.

Som melodin nu beskrivits återfinns den i Johann Walters utgåva 1524 i Wittenberg. I Strassburg trycktes året därpå en melodivariant, där fras 2/4 inte kadenserar genom att gå upp till grundtonen g' utan ner till c' i ett slags imitation av den avvikande fras 9. Med tiden skulle den varianten få störst genomslagskraft.³² Men det handlar om varianter inom en och samma senmedeltida sångtradition vars äldsta kända uppteckning återges i notexempel 1. Denna melodi är främst i förra delen tydligt relaterad till sekvensens, och både text och musik förs vidare med stark trohet mot traditionen.³³ De mer påtagliga förändringarna i leismelodin står Johann

---

31 Melodin är hypomixolydisk eller G-modal, så benämnd efter grundtonen g'; dominanten är c'. Den kan emellertid uppfattas och behandlas som en durmelodi, där g omvänt utgör dominanten och c grundtonen.

32 Melodins utveckling redovisas i Glahn 1954 1 s 13 1ff med noter i Glahn 1954 2 s 21 nr 52A (Walter-formen) och 52B (Strassburgformen). Detaljredovisning för tiden till 1580 i Das deutsche Kirchenlied 1997 s 109f och 1996 Eb1 (Strassburgformen) och Eb1 (Walterversionen) s 114f. Förutom den angivna melodiska olikheten i fras 2/4 finns bara hos Walter de nedan nämnda punkteringarna inom ett eljest gemensamt rytmiskt schema.

33 Det musikaliska sambandet mellan sekvens och parleys betonat i Glahn 1954 1 s 132 och demonstreras i Lipphardt 1965 s 118–119, där sekvensmelodin parallellställts med parleysens melodi i processionalet ca 1400, Walters körsångbok

Got sey ge - lo - bet und ge - be - ne - dey - et der uns sel - ber
 Mit sey-nem flei - sche und mit sei-nem blu - te, das gyb uns herr
 hat ge - spey - set. Ki - ri - e - ley - - son.
 Got zu gu - - te.
 Herr, durch dey - nen hei - li - gen leich - nam, der von
 dey - ner mut - ter Ma - ri - a kam, und das hey - li - ge blut
 hyllf uns, herr, aus al - ler nott. Ki - ri - e - ley - son.

Notexempel 1. Överst cantus firmus-stämman i Johann Walters körsångbok, Wittenberg 1524, nederst den äldsta kända melodiuppteckningen omkring 1400 i Mainz. Notera skillnaderna i avslutet på fras 2/4 och inledningen till fras 5 och 10.

1524, Strassburgutgåvan 1525 och en katolsk sångbok ca 1600. I Lipphardt s 102, 116ff framgår också fastheten i traditionsförmedlingen av parleistexten i källor från ca 1400, 1480, 1524 och 1525. I Bäumer 1886 I s 698ff återges

Walter för genom sin cantus firmus-stämma [melodistämma] i körsatsen 1524. Där är halvnoten grundenhet. Några av melodins toner har halverade tidsvärden, fjärdedelar, dubblerade värden däremot noterade med helnot i några frasslut, därtill mitt i fras 8 på ett innehållsligt centralt ställe i de tre verserna.³⁴ På markant plats i fras 1/3 har Walter lagt in en snabb rytmisk figur – en punkterad fjärdedel och en åttondel – som i Abgesang återkommer dubbelt upp i fras 7, därtill som ett framträdande motiv i den specifika Kyriefrasen 5/10. Punkteringarna är ett stilelement som ger melodin ett markant energitillskott.

Sakramentsfromhetens kyrkovisa på svenska (– 1819)

Den medeltida kommuniionsången hade en roll som parleis infogad i *Lauda Sion salvatorem* under Corpus Christi-festen men också i andra sammanhang. Kommuniionsången fick sannolikt en lika stark för-reformatorisk ställning som sekvensen. Denna blev en av de endast fyra bland mängden sekvenser som ansågs försvara och fick plats i det romersk-katolska missalet 1570.³⁵ Genom Martin Luthers insats slogs en brygga som gjorde det möjligt att i omgjuten och kondenserad form föra såväl sekvens som leis vidare som evangelisk kommuniionsång. Denna kom också till Norden. Den lyckades inte få fast fäste i den reformerade västnordiska kyrkoenheten, däremot i den östra kyrkoprovinsen, vars starkare kontinuitet med nedärvt kyrko- och gudstjänstliv skulle kunna förklara skillnaden.³⁶

---

sekvensmelodin efter uppteckningar från tidigt 1400-tal och i ett par tyska katolska 1600-talskällor.

34 Förlängningen mitt i fras 8 (v 1: hey[lige blut]; v 2 [be]zalt; v 3: [deyn] arm), som även avslutar frasens första halva (e-f-g), repriserad i den andra (e-a-g eller e-f-g). Se Glahn 1954 1 s 132 och 2 s 21 (A fras 8 och fras g8, B fras 8).

35 De andra var påskens *Victimae paschali laudes*, pingstens *Veni sancte Spiritus* och dödsmissans *Dies irae*. Det medeltida sammanhanget för »Gott sey gelobet und gebenedeyet» och *Lauda Sion salvatorem* behandlas i Janota 1968, om just Corpus Christi-sekvensen och parleisen s 211ff, 246.

36 I dansk-norsk tradition fanns kyrkovisan i Malmøsalmebogen 1533 79v, med musik 1569, i isländsk 1594, men efterhand försvann sången och idag finns den inte i någon av de kyrkorna. I svensk-finsk tradition kom psalmen tidigt in och finns – efter varierande öden – idag i Svenska kyrkans psalmbok 1986 och i Finska evangelisk-lutherska kyrkans Svenska psalmbok 1986 nr 217 och Virsikirja 1986 nr 227. Av de i förra noten nämnda tre andra sekvenserna kom

Den *svenska texten* som den förelåg 1536 paralleltrycktes ovan med 1524 års tyska. Det är möjligt att den svenska tolkningen utgått från det högtyska originalet. Det är dock minst lika troligt att den svenska språkdräkten formats efter lydelsen i den lågtyska tradition längs den tyska Östersjökusten som hade stor betydelse för den svenska reformatoriska utvecklingen. Redan året efter 'urtextens' publicering hade kyrkovisan tagits in i en lågtysk sångbok utgiven av prästen Joachim Slüter i Rostock, och den ingick också i 1531 års betydligt utvidgade upplaga.³⁷ I den finns texten som nu återges jämte den svenska:

»De gesanck Godt sy gelauet. Martinus Luther» Swenske songer eller wisor 1536

1 Godt sy gelauet vnde ghebenedydet de vns süluen hefft gepyset Mit synem flesche vnd mit synem blode dat gyff vns Here Godt tho gude. Kyrioley.	1 Gud wari loffuat och högeliga prijsat som oss haffuer så wel spijsat med sin lekamene och medh sinom blode thet giff oss herre gud til godhe Ky
2 Here dornh dynen hilligen lycham de van dyner moder Maria qwam vnd dat hillige blot help vns Here vth aller noth. Kyrioley.	2 Herre genom tin helga mandom om aff tinne moder Marie kom och titt helga blod hielp j nödh och giff oss modh Ky
3 De hillige lycham ys vor vns ghegeuen thom dode, dath wy dar dorch leuen Nicht gröther güde konde he vns schencken dar by wy syner schölen gedencken. Kyrioley.	3 Sin helga lekame for oss monde giffua at wij ther aff skulle liffua ey kunde han oss störrer gåffuo skenkia ther med wij honom skole åtenckia Ky
4 Here dyne leue so groth dy dwungen hat dath dyn blott an vns grothe wunder dede vnde betalde vnse schult dath vns Godt ys worden huldt. Kyrioleyson.	4 Herre tijn kerligheet thet giorde at wij aff titt blod thet vnder sporde at thet galt wora skuld ty är gud oss worden huld Ky

---

den första och den sista att föras vidare på skilda vägar och finns nu i Svenska kyrkans del i Psalmboken 1986 som nr 464 (med skottvers) och 634 (på svenska i prosaversion och i bunden form).

³⁷ Eyn gesanck boek 1525 E2r, »De Lauesanck Godt sy ghelauet». Frånsett en del justeringar i ortografi och några ordformer möter samma text i Slüters Gesangbuch 1531 B4r. Den senare återges här. Om Slüters båda sångböcker Ingebrand 1998 s 23f.

5 Godt geue vns alle syner gnaden segen
dat wy ghan vp synen wegen
In rechter leue vnde bröderliker truwe
dath vns de syse nicht geruwe. Kyrieleyson.

5 Gud giffue oss sina welsignade nåde
at wij wandre epter hans rådhe
j rett kerlech och broderliga tro
at thet oss alla må komma til roo Kyrie

6 Here dyn hillige geyst vns nümmer late
de vns geue tho holden rechte mate
dat dyn arme Christenheyt
leue yn frede vnd enicheyt. Kyrieleyson.

6 Herre med tinom anda oss ey förlåt
then som lærer halla thet retta mååt
at tijn arma christenheet
niuta må fridh j ewigheet Kyrie

I förbigående kan noteras att Slüter efter Luthers önskan som ett slags kvalitetsmärke angett denne som författare, medan den oskrivna regeln i den östnordiska provinsen att inte meddela upphovsnamn bröts först i Psalm-boken 1819.³⁸ Båda versionerna av sången har förstås bunden och rimmad form, vilket låtit sig göras lättare på lågtyska än på svenska. I det senare fallet är det tydligt att den okände översättaren för rimmets skull tvingats till några omformuleringar som i varje fall inte förvanskade innehållet.³⁹ Den svenska har varierande antal stavelser i så stor utsträckning att konsekvens inte kan ha ansetts angelägen. I varje fall tycks oregelbundenheterna inte ha uppfattats som besvärande förrän längre fram i tiden.⁴⁰ Den mest synbara

---

38 Det är först vid denna tid som Martin Luther blir mer känd som person och som en del av hans skrifter översätts till svenska. Eckerdal 2007, särskilt n 72.

39 Avvikelser exemplifieras i Ingebrand 1998 s 170f, vilka dock alla förklaras av helrintvånget; de i v 2 (uttrycket »mandom» i r 1 och hela den lyckade r 4) hör till parleysens troligen nedärvda svenska lydelse (se nedan). En sakändring uppges ha skett i v 3 r 1–2, ty »Luther åsyftar här säkerligen död och uppståndelse med Kristus», men otvetydigt anges att Kristi kropp utgivits till döds för att vi därigenom skulle leva, vilket bägge översättningarna återger. En förbisedd egendomlighet i v 5 r 3 är att (låg)tyskans »bröderliker truwe»/»bruderlicher treue [broderlig trofasthet]» på svenska blivit »broderliga tro» men i Psalm-boken 1562 ersatts med »Christeligha troo», vilket ger en begriplig men annan innebörd. Malmösalmeboken 1533 79vf skriver också »broderlig tro», även där lämpligt för rimmets skull.

40 Efterhand kom några textjusteringar med ändrat stavelseantal till följd men knappast för det syftet. I v 1 r 3 ändring från »lekamene» till »lekamen» i Psalm-boken 1562 13rff; i v 4 r 4 ändring från »ty är gud oss» (1562 bytt mot »Och oss Gudh är») till »Och oss Gudh är ...» i Koralsalm-boken 1695/97 nr 15; i v 5 r 1 ändrat 1562 från »welsignade» till »heliga», 1695/97 ändrat till »helga»; i v 5 r 4 »oss alla må» ändrat till »oss må» 1695/97 nr 15. I sammanhanget kan noteras att sången 1536 skriver »lekamene» i v 1 r 3 men »lekame» i v 3 r 1; båda formerna liksom »lekamen» fanns i bruk. SAOB 15 L508.

skillnaden mellan original och tolkningar är att parleisen i de senare inte redigerats i tre sammanhållna verser. Det kunde tyda på att den lågtyska texten utgjort förlaga för den svenska, men det är minst lika tänkbart att båda versionerna redigerats utifrån sina medeltida folkspråkiga traditioner, så att sångens två första fyrradningar helt enkelt representerar de nedärvda språkdräkterna.⁴¹

Även om parleisen inte (ännu) spårats upp i någon östnordisk förrefor­matorisk källa, är det därför inget djärvt antagande att sången fått fäste även i den svenskfinska kyrkoprovinsen som folkligt gensvar på Kristi lekamensfestens sekvens.⁴² Den högtiden skulle i likhet med några andra snart också i svensk reformationstid karakteriseras som obiblisk och där­för otillåten.⁴³ Det hindrade inte att den fortsatt firades, även med stöd av officiellt liturgiskt material. Den var förmodligen i bruk både här och där när den återigen uttryckligen föreskrevs för hela kyrkoprovinsen i Nova ordinantia 1575 och fick tillbaka kollekta och epistel och sitt evangelium i evangelieboken 1585.⁴⁴

---

41 I Liedgren 1926 s 37 och 99 noteras att kyrkovisans v 1 trycks 1536, »men språkformen, som nära ansluter sig till den tyska textens, kan väl vara förrefor­matorisk»; det kan antas att »den första, medeltida strofen [troligen = parleisens första del] varit känd och använd i Sverige före reformationen». Se även ovan n 18.

42 Om festen och en folklig fromhet knuten till »den närvarande Kristus», kon­kret och synlig i hostian, Brilioth 1922 s 42ff, Brilioth 1941 s 711f, Brilioth 1951 s 315ff, Estborn 1929 s 89ff, Pernler 1999 s 82f, 144f, och Piltz 1999 s 205.

43 Festen jämte fyra Mariadagar skulle avskaffas enligt 1540 års Articuli ordi­nantiae IX:; »Pugnant enim talia festa cum scriptura [Sådana fester står nämligen i strid med Skriften]». Citerat efter Rodhe 1917 s 77. Dagens skiftande öden under reformationstiden belysta i Andrén 1954 s103f, 193f, Jacobsson 1958 s 134f, Malmstedt 1994 s 59ff, 76ff.

44 Beckman 1845–72 s 250 med vänsterspaltens n 1, Rodhe 1917 s 81f, Moberg 1927 1 s 137ff. Kollektan De Corpore Christi i Een liten Songbook, foliouppl E4r (med ett ur reformatorisk synvinkel oantastligt innehåll; ej med i kvartuppl 1553) återfinns i annan redaktion jämte festens epistel och evangelium (om dessa nedan n 48) samt evangeliebön (sic) i De sanctis-serien i Evangelieboken 1585, utgiven i Stockholm, däremot inte i Evangelieboken 1586, utgiven i Lybeck. Den förra evangelieboken hör samman med en i Stockholm 1586 utgiven nyredige­rad psalmbok som präglas av samma anda som den nyssnämnda »liturgismens evangeliebok». Belfrage 1959 s 69ff, karakteristiken s 71. Lybeckutgåvan av Psalm- och Evangelieboken 1586 beskrivs som ett kommersiellt spekulations­tryck i Belfrage 1959 s 69, skäl härför anges inte. En rimlig gissning är att

Festens och sekvensens snabba och breda spridning i medeltidskyrkan återspeglas i att sekvensen är väl belagd i svenska senmedeltida och reformationstida källor, i några fall med melodi,⁴⁵ därtill med svensk text i två liturgiska musikhandskrifter i ärkestiftet från cirka 1540 och troligen i bruk långt senare.⁴⁶ Under dessa förhållanden är det begripligt att parlesen i Luthers utvidgade form tas in i sångboken 1536 och att den kort efter Kristi lekamensfestens avlysning likafullt anges som en bland lämpliga kommunionssånger i kyrkans officiella SM 1541.⁴⁷ Situationen råkar med andra ord likna den wittenbergska halvtannat decennium tidigare. Här liksom där görs tydligt att sången är lämplig vid kommunion året om. Som ett slags inbegrepp av sakramentsfestens både bibellektioner och communiosång skulle dess budskap därmed kunna inpräglas gång på gång.⁴⁸

När kritik på 1560-talet kommer både utifrån och från »de lutherska radikalerna» i kyrkoprovinsen mot »affgudherij» – det konsekreerade brö-

---

utgåvan, ett omtryck av psalm- och evangelieboken 1576, under den liturgiska stridens dagar var en »motbok» till motsvarande Stockholmsutgåvor på tillskyndan av svenska antiliturgister övervintrande i Tyskland.

45 I Moberg 1927 1 s 46 redovisas för den latinska sekvensen en rad senmedel- och reformationstida källor från den östnordiska kyrkoprovinsen, fyra av dem med den melodi som var kyrkoprovinsens flitigast utnyttjade. Bland 68 melodityper i Moberg 1927 1 s 151ff användes denna för 17 olika sekvenstexter (s 151f). Väl inött bör melodin ha bidragit till att Lauda Sion-sekvensen, snabbt en av den kristna världens mest utbredda (s 106), blev så även här. Provinsens fyra musikkällor redovisade i »partitur» i Moberg 1927 2 nr 1 s [9]ff med koderna för Lauda Sion s [19]. I Beckman 1845–72 s 246f har denna »den Catholska kyrkosångens glanspunkt» (s 249) tryckts efter lydelsen i Stockholms Helgeandshus-missale från 1460.

46 Moberg 1927 1 s 46, 140, Hög & Bjuråker Hg 36f (slutet förkommet) och Bj 24–28. Översättningen betecknar utgivaren s 33 som »svag», ett mildt omdöme. Om musikhandskrifternas användning se ovan n 4. »[M]ed sina kraftiga uttryck för transsubstantiationsläran upptogs [sekvensen] aldrig i någon psalmbok» förklarar det i Liedgren 1926 s 209. En fri men begriplig tolkning av C Broomé och P Beskow i Cecilia 1987 nr 593, där dock med en 1700-talsmelodi.

47 Se härtill också Pahlmblad 1998 s 71ff, 221, 230f.

48 Enligt Lindberg 1923 s 125f var läsningarna i svensk-finsk tradition 1 Kor 11:23–29(33) och Joh 6:(48)55–58, *communio* »Qui manducat carnem [Den som äter köttet]» eller »Quotienscunque manducabitis [Så ofta som ni äter]», centrala formuleringar i evangeliet och episteln. Budskapet finns även i Luthers bidrag till »Jesus Christus är wor helsa» och för den delen i hans framställning om nattvarden i Lilla katekesen.

dets och vinets elevation och tillbedjan – förklaras och försvaras traditionen energiskt av ärkebiskop Laurentius Petri. Kritikerna ordade, menade han, som om de konsekrerade gåvorna inte skulle vara Kristi kropp och blod i bröd och vin enligt hans egna ord och som om hans kropp och blod kunde skiljas ut från den levande Herren själv.⁴⁹ Ärkebiskopens argumentering vittnar om en sakramentalism av samma art som präglad en i svenska senmedeltida källor väl belagd tradition.⁵⁰ Det är i denna miljö den av Luther berikade gamla kommuniionsången fyller en uppgift.

Vad *musiken* angår har vare sig den lågtyska sångboken eller den svenska någon melodiuppgift, än mindre några noter. Uppgiften gavs indirekt i Slüters sångbok som likt den äldsta tyska textutgåvan genom rubrikens ordalydelse åberopar den nedärvda sången och därmed dess melodi. Även en sådan rubrik förutan måste sångens här förutsatta förreformatoriska språkdräkt även i den östnordiska kyrkoprovinsen tydligt nog ha aktualiserat den gamla melodin. Den som då osökt anmälde sig var förstås inte Walters konstfärdigt bearbetade version utan den som ärvts med den folkspråkiga leistexten.

De äldsta uppteckningarna av melodin på svensk och finsk mark är från omkring år 1600, en på vardera sidan om kyrkoprovinsens »innanhav», och fram till den första tryckta Koralsalmboken 1697 ingår melodin i sammanlagt tio (hittills) kända handskrifter på västra sidan, i sex på den östra.⁵¹

---

49 Laurentius Petri, Nattvardsdialog 1562, särskilt G4vff. Om folk, »såsom nw mestadeels skeer», avstår från att ta emot sakramentet, gäller ändå att alla närvarande »skodha [...] med sijn lekamligha öghon/ huru thetta såledhes warder förhandlat/ ähvadh the gå ther til eller icke/ så skola the likwel medh lijka ähro och wyrdning ther emoot sigh bewijsa/ Christum/ som uthi sin Lekamen och Blodh ther är tilstādhes/ loffua/ tilbidia/ åkalla och honom aff hiertat tacka». Ibm G [7]vf. Utförligare härom i Ahlberg 1964 s 165ff, 213ff, Pahlmblad 1998 s 214ff, 217ff, 220ff.

50 Kontinuiteten med senmedeltida sakramentsfromhet tecknad i Pahlmblad 1994 s 109ff. Om senmedeltida förhållanden se hänvisningar ovan n 42. De senmedeltida källorna präglas av tacksam förundran över mysteriet att bröd och vin av Gud – enligt en bön i Geete 1907–09 s 134 – blir »wänt i thin signadha licama, oc wänth j thit signadha blodh» för en gudomlig självmmedelelse varigenom bedjarnas liv skall kunna omvandlas, de också.

51 Cirka 1600 i Olaus Ericis sångbok, Gamla Uppsala, 63r–v, och kanske än tidigare i den finska Loimijokihandskriften 119v. Källorna med följande beteckningar (angivna och kort beskrivna i Göransson 1992 s 226f) är på västra

Meloditraderingen svarar mer än väl mot Harald Göransson's generella beskrivning av utvecklingen: en påfallande fasthet tills den börjar mjukas upp under de två sista decennierna före koralpsalmbokens utgivning, något som i det här fallet gäller även om förmedlingen i provinsens östliga del.⁵² Den tydligaste avvikelser från traditionslinjen möter i Koralpsalmboken 1697, och det tydligaste uttrycket för detta är att den helt enhetliga traditionen att avsluta fras 2/4 på grundtonen g' – ovan kallat Strassburgformen – bryts för kadens ner till c' – Wittenbergformen.⁵³ I *notexempel 2* återges melodin sådan den återfinns i den äldsta svenska uppteckningen, gjord i Olaus Erici sångbok omkring år 1600 i Gamla Uppsala, och melodin redigerad i Uppsala ett sekel senare av Harald Vallerius för Koralpsalmboken 1697.

I ett historiskt perspektiv visar det sig att den första kända egentliga förändringen av melodin skedde vid utformningen av den officiella Koralpsalmboken 1697. Den bearbetningen förklaras nog bäst som resultat av påverkan från samtida konstmusik, kanske främst dock av redaktörens kännedom om tysk koraltradition.⁵⁴ I kyrkoprovinsens kända tidigare källor med melodin finns varianter, men de närmast understryker en anmärkningsvärd fasthet i traditionsförmedlingen. Det är inte svårt att se släktskap med den medeltida melodiformen i *notexempel 1*, och det är

---

sidan OES, Kal, Ål, Mön, Led, Nic, Lei, Ros, Rid och Mad, på östra sidan Loim, Kang, Ilm, Gam, Not och Wen, alla i fotokopior och renskrifter i SKR med dupletter i SVA.

52 Göransson 1992 s 121ff. Fasthet innebär inte enhetlighet i alla melodiska och rytmiska enskildheter. Varianter finns särskilt i den korta Kyriefrasen 5/10 och i fras 8, den kortaste, där första halvans e-f-g i upprepningen oftast är e-a-g väster om Östersjön, en tonföljd som på östsidan används i båda frashalvorna med undantag av Loim (där e-f-g + e-f-g). De flesta har en punktering i Kyriefrasen 5/10 och dubbla i fras 7 men i fras 1 finns en punktering enbart i två även i övrigt avvikande källor, en på vardera sidan om vattnet och tidsaxeln (Loim vid eller före 1600, Ridd 1694).

53 Slutfallet d-e-(f)-g ersätts med f-e-d-c. Om Wittenberg- och Strassburgformerna ovan med n 32. Koralpsalmbokens melodiform i fras 1/3 och 2/4 återges i Göransson 1997 s 93 med den missvisande kommentaren att melodin »fått behålla sin spänstiga originalrytm t o m genom hela 1700-talet». Se även nedan n 68.

54 Samtida konstmusikaliska drag i sammanfattning i Göransson 1997 s 54ff, om redaktören Harald Vallerius' förhållande till den svenska traditionen s 125ff och om hans troliga tyska källor s 131ff, där fokus visserligen ligger på harmoniken men lika gärna kan riktas mot melodiken.

Gud wa - ri lof - fuat och hö - ge - li - ga prij - sat som oss
 med sin le - ka - men - ne och medh si - nom blo - de thet giff

haf - fuer så vel spij - sat. Ky - ri - e e - le - e - son.
 oss her - re gud til god - he.

Her - re ge - nom tin hel - ga man - dom som aff tin - ne

mo - der Ma - ri - e kom och titt hel - ga blod hielp j

nödh och giff oss modh. Ky - ri - e e - le - e - son.

Notexempel 2. Överst den äldsta kända svenska melodiuppteckningen i Olaus Ericis sångbok omkring 1600 med 1536 års text, underst utformningen i Koralspsalmboken 1697. Observera den melodiska skillnaden i kadensen i fras 2/4. Jämför den svenska melodin omkring 1600 med den tyska omkring 1400 i notexempel 1, likaså Walters redaktion 1524 där med redaktionen 1697 här.

frestande att tolka den som ett medeltidsarv även inom den östnordiska kyrkan. En bidragande orsak till kontinuitet har kanske varit att leisons melodi hade kalkerats på sekvensens med dess dokumenterade starka förankring i kyrkoprovinsen. Detta skulle i sin tur till dels kunna förklaras av att melodiformen hörde till senmedeltidens flitigast nyttjade, använd för en rad sekvenser för olika tillfällen och därmed ofta inpräglad.⁵⁵

Tradition i förändring

Reformatörernas strävan att bevara nedärvd liturgisk tradition försvårdades av att det ekonomiska underlaget för korprästinstitutionen rätt snart försvann, men i någon liten mån kunde det kompenseras av att skolungdom liksom förr fostrades till korsångare. Ännu kring 1620 redigerades och trycktes litteratur för sång från koret, men efterhand svalnade intresset att föra det arvet vidare.⁵⁶ Bland olika förklaringar till detta fanns otvivelaktigt också en pastoral: strävan att främja och utveckla församlingssång både i stad och på landsbygd. Symbolen för detta är den för hela kyrkoprovinsen föreskrivna Koralspsalmboken 1697 med inte mindre än 413 psalmer för vilka melodistämman kompletterats med hjälpmedel för instrumentalmusik, inte korsång.⁵⁷

Den allra viktigaste orsaken till ett förändrat gudstjänstliv var pastorala svårigheter att väcka och utveckla församlingsbors längtan och lust att delta genom att också kommunicera i mässan. Ärkebiskop Laurentius Petri går in på detta i kyrkoordningen 1571 och måste där ta upp hur man skulle göra, om folket liksom förr förhöll sig så »källhiertat och duffuet» att ingen begärde sakramentet när mässa skulle hållas. Man fick då tillgripa en nödlösning:

---

55 Se ovan n 45.

56 Fylliga korsångböcker på latin och svenska med tryckta noter är Liber cantus 1620 och Liber cantus wexionensis 1623. »Alt til år 1700 söngo dieknarne i Wexiö Domkyrka sina Latinska Psalmer om Lördags eftermiddagen» enligt en djäknes uppgift långt senare till domprosten där, författaren till (den postumt utgivna) Bælter 1762 s 373.

57 Hjälpmedlet är generalbas, tillämplig i första hand för orgel, som då främst fanns i städer. På det sättet upprätthölls fortfarande skillnaden mellan stadens och landsbygdens gudstjänst. 1702 utkom verkets finskspråkiga version med så gott som samma psalmer som i Koralspsalmboken 1695/97 men utan generalbas.

[Ä]r tå bättre at Messan haffs fördragh [att avstå från mässan], och brukas någhot annat j then stadhen, nemligha några gudelige Psalmer, Predican och Litanien, ther aff folcket må warda vpweckt til gudeligheet, och warda ther igenom förbättrat.⁵⁸

Nödlösningen blev normalordningen, huvudgudstjänst utan nattvardsfirande. På längre sikt blev dock formen snarast den som ärkebiskopen hade föreslagit några år tidigare: mässans ordning med uteslutande enbart av måltidens liturgi.⁵⁹ Trots hög frekvens talades fortsatt om en nödlösning i en liten avslutande anvisning i HB (kyrkohandboken) 1614 resp 1693, en anvisning vari en alternativ gudstjänsttyp tydligare framträder i HB 1811.⁶⁰ Det blev dock först i HB 1894 som ritualet »Högmässogudstjänsten» efter predikan spaltas upp i ordningen »När Herrens nattvard hålles» respektive »icke hålles» och i HB 1942 fick den då fortfarande vanligaste formen ett eget ritual med den originella men för förhållandena träffande titeln »Högmässa utan nattvard».

Högmässa utan nattvard ingen kommunion, utan kommunion inga kommunionpsalmer. Två av de gamla stod sig ändå i gudstjänstlivet. Agnus Dei ingick av ålder också i litanian, som kom att förknippas med nöd och lidande och därför långt senare direkt föreskrevs som huvudgudstjänstens allmänna förbön under faste- och passionstiden.⁶¹ Kanske färgades litanie-

---

58 Kyrkoordningen 1571 s 86, 88. För »haffs fördragh» SAOB 9 F2487 3.

59 Rodhe 1923 s 178f.

60 I HB 1614 och 1693 inleddes anvisningen: »Hwar och så hände at ingen wore förhanden som begärer komma til Herrans Natward. Tå skal hon intet warda hållen ...». I HB 1811 anges med rubrikstil »När Herrans Natward icke begås» och i svit fortsätter brödtexten »och allt är slutadt på Predikstolen ...».

61 HB 1894 s 40 föreskriver litanian »på Botdagen, söndagarna under Passions-tiden [troligen = faste- och passionstiden] samt på Långfredag [...] när på dessa dagar nattvard icke hålles». Regeln tjänade också syftet att rädda kvar litanian som bönetyp. Rodhe 1923 s 228f. För samma syfte angavs i Mässboken 1897 s 96ff tre former: en baserad på Luthers litanian och två komponerade inom kommittén, den ena av frygisk typ, den andra den snart nog älskade i c-moll. Noteras kan att introitustexter återinförts i HB 1894, att Mässboken 1897 har musik som förutsätter kör och att HB 1894 anvisar plats efter Credo för »någon kyrklig hymn, passande för den innevarande dagen». I Mässboken 1942 bevarades de två senare litaniealternativen som förbön under »Fastetiden», under förfastan särskilt den frygiska och endera av dem under hela fastan, inkl botdagen, samt domssöndagen, men utan Agnus Dei- och Kyrie-partierna i gudstjänst med nattvardsfirande.

uppfattningen av att Agnus Dei-parafrasen knöts till den delen av kyrkoåret vid psalmboksredigeringen 1819, av allt att döma med stöd i praxis.⁶² Förskjutningarna hör samman med strömningar i vilka också gudstjänstlivets klassiska böneanrop – Kyrie eleison/Herre, förbarma dig – fick en försnävad innebörd genom att uppfattas enbart som rop ur lidande och nöd.⁶³ Den andra kommunionpsalmen med ny funktion var *Da pacem*, som vid kommunionen knöt an till den sista Agnus Dei-bönen »dona nobis pacem»/»giff oss thin fridh och welsignelse». När måltiden uteblev och kyrkoordningens nödlösning tillämpades kom litanians Agnus Dei och Kyrie som det sista före slutkollektan och slutvälsignelsen. Inget kunde då vara naturligare än att efter Agnus Dei-sångens bön om frid och i anslutning till slutvälsignelsen instämma i *Da pacem*-sången. Följdriktigt kom den sedan att föreskrivas i HB 1614 och 1693 som sång »pro exitu [vid utgången]».⁶⁴

Även om det kunde bli glest mellan nattvardsterminerna, som det hette, frades mässan i alla församlingar, och i kyrkans böcker ändrades inte ordningen för konsekration och kommunion på bra länge.⁶⁵ Längre förbereda i praxis genomfördes dock först i HB 1811 en rad justeringar i

---

62 I HB 1614 och 1693 anges sången som alternativ gradual »i dymmelveckan». Texten tryckt i *Een liten Songbook foliouppl C5r, kvartuppl 1553 G3r* och i psalmböcker från 1536 till 1697 (där nr 150) med tillägg av en rad med den fridsbön som liksom i Agnus Dei ersätter den avslutande bönen om förbarmande när sången sjungs för tredje gången. I SM 1548 och 1557, likaså i HB 1614 och 1693 står den tryckt som kommuniionsång med tilläggsradens fridsbön. Det är okänt när sången inte längre sjöngs i tre vändor utan bara en gång. I Psalmboken 1819 nr 94 är sången bearbetad av E G Geijer och med eller utan stöd i praxis trycks som slutrad enbart tredje vändans bön, nu omformulerad: »Gif oss din frid, o Jesu».

63 Kyriebönen är det klassiska anropet som uttryck för vördnad och beroende, fristående eller som acklamation till formulerade böneämnen, också inkluderande folkets sång. Jungmann 1962 1 s 429ff et passim.

64 I HB 1614 tillfogas en andra vers med önskan för kung och all överhet om »Fridh och gott Regement», i HB 1693 ändrat till att gälla denna bönepsalm »eller ock någon annan». I HB 1811 korrigerades litanians Agnus Dei så att slutbönen kom att lyda som vid kommunionen.

65 I HB 1614 görs två karakteristiska ändringar om kommuniionsången: »Emedhan siunger Choren medh Församblingenne» – uttryckligen anges församlingsång men uttryckligen förutsätts kör/försångare – och Agnus Dei anges tydligt som en av kommuniionsångerna. I HB 1693 stryks det latinska *Discubuit Jesus* till förmån för inte mindre än tio psalmalternativ av olika karaktär; vid samma tid skars antalet sånger på latin ner markant i Koralpsalmboken 1695/97.

måltidsliturgin och i mässordningen som helhet, vilka tillsammans inte ger uttryck åt någon kontinuitetssträvan men vittnar om en förändrad liturgisk grundsyn.⁶⁶ Nytt är ett språkbruk som separerar »nattvardsgästerna» och »församlingen». Nytt är också att försångare/kör inte nämns och att alla mässordningens psalmanvisningar utmönstrats. Vid kommunionen »framträda Nattvardsgesterne», heter det, och »Församlingen instämmer: O Guds Lamm [Agnus Dei-texten avtryckt] ... Derefter sjunges af Församlingen någon Nattwards-Psalm». Om inte annat motiverades den vagt formulerade psalmanvisningen av att den efterlängtrade psalmboksrevisionen ännu pågick. Hur blev det då med vår exempelpsalm när psalmarbetet hade hunnit fullföljas?

Kyrkovisan wallinskt omvandlad

I litteraturen möter motstridiga uppgifter om den gamla sakramentspsalmens öde i den wallinska psalmboken 1819: att den finns med och att den inte finns där. Bäggedera är sant. Söker man i psalmbokens versregister hänvisas man till nr 159 och finner där psalmen till höger:

Redan efter den nya *textens* inledande ord möter något annat än den gamla psalmen, som därefter knappt ens kan anas. Det lovsjungande kollektiva »vi» har bytts mot ett individualiserande »jag». Kroppslighet och konkretion har omvandlats till ett högstämt spiritualiserande språk, triviala sociala realiteter har förts undan bak förhärskande privata perspektiv. Med denna text löper ingen risk att hamna i någon sakramentsidolatri! Psalmens gamla melodi är kvar men justerad till förmån för isometrisk och syllabisk sång, idealet för psalmkommitténs musiksakkunnige i slutskedet J C F Hæffner.⁶⁷ Det krävde jämkningar i melodin och en text anpassad

---

66 På 1700-talets mitt visste den lärde och måttfulle domprosten i Växjö Sven Bælter att omvärdera innebörden i traditionsgiven liturgisk ordning. Dit hörde inte längre sjungen liturgi, elevation etc. Av hans framställning »skiönjes noggsamt» att inget finns i högmässan »som icke kan ledas ifrån de äldre Christnas bruk». Det kunde »lätteligen förmärkas, at wi lånt våra ceremonier wid den H[eliga] Nattvarden, icke af den förderfwade Påfwiska Församlingen [= kyrkan], utan af den rätta Christeliga Kyrkan». Bælter 1762 s 361, 506. Synsättet tillhör premisserna för upprensningen på vägen till HB 1811.

67 Isometrisk: likadan längd på alla toner; syllabisk: endast en ton per stavelse. Sådant hörde med till Hæffners »Grundsats 1»: »att återställa hwarje Choral till sin ursprungliga enkelhet, renad från alla moderna tillsatser eller förändringar».

Then Svenska psalmboken 1695/97 nr 15

- 1 Gudh ware lofwad och högeliga prisad
Som oss så wäl hafwer spisat.
Medh sin lekamen och medh sino blode
Thet gif oss HERre Gudh til gode.
Kyrie Eleeson.
- 2 HERre genom tin helga mandom
Som af tine moder Maria kom
Och titt helga blodh;
Hielp i nödh och gif oss modh
Kyrie Eleeson.
- 3 Sin helga lekamen för oss månde gifwa
At wij ther af skulle lefwa.
Eij kunde han oss större gåfwo skänckia
Ther medh wij honom skulle åtänckia
Kyrie Eleeson.
- 4 Herre tijn kärlighet thet gjorde
At wij af titt blod thet vnder sporde
At thet galt våra skuld
Och Gudh han är oss worden huld
Kyrie Eleeson.
- 5 Gudh gifwe oss sina helga nåde
At wij wandre efter hans råde
I rätt kärlek och Christeligha troo
At thet oss må komma till roo
Kyrie Eleeson.
- 6 Herre medh tinom Anda oss eij förlåt
Then som lærer hålla thet rätta mått.
At tin arma Christenhet
Må niuta frijd I ewighet
Kyrie Eleeson.

Den svenska psalmboken 1819 nr 159

- 1 Gud ware lofwad och af hjertat prisad,
Att min själ har blifwit spisad
Wid Herrans helga bord, hwars himlagåfwor
Öfwergå all jordens håfwor!
Dig vare pris, o Herre Gud!
Du, som allt kan ge och själf dig gaf,
Och min skuld af kärlek planat af!
Åt dig lemnar jag ock mig:
Hwad jag är, jag är i dig.
Dig vare pris, o Herre Gud!
- 2 Hur ljufligt är ditt bord, der kärlek föder
Med sitt blod en släkt af bröder,
Dem du förbarmande har welat frälsa,
Dem du när till ewig helsa!
Dig vare pris, o Herre Gud!
J ag stod upp, att till min Fader gå,
Ende Sonen emottog mig då,
Lifsens kalk mig dricka böd,
Spiste mig af lifsens bröd.
Dig vare pris, o Herre Gud!
- 3 O! jag skall ej för ewigt smaka döden,
Ty ock i den sista nöden
Jag wet, sig samma kärlekshand skall sträcka
Mot mig och mitt fångsel bräcka
Dig vare pris, o Herre Gud!
Jesu! gif, att wid din nattvard då
Jag, den minste, ock ett rum må få,
Och för hwad jag felar än,
Möt mig med förlåtelsen!
Dig vare pris, o Herre Gud!

till ett något ändrat meterschema. Förmodligen var det för att kunna byta melismatisk sång mot syllabisk som omkvädet på r 5 och 10 ersattes med ett nytt med lika många stavelser som (det vanliga) antalet nedärvda to-

---

Mot kritiken att detta »förorsakar tröghet och ledsnad» anføres att det särskilt i musiken är viktigt att hålla på »denna skillnad mellan det världsliga och heliga». Den enkla, rena musikformen »har samma reformator och upphovsman som Församlingen själf, den store Doctor Luther». Hæffner 1821, förordet s I. Om Hæffners grundsyn och tillämpningar Dillmar 2001 s 212ff, 244ff och 334ff, Dillmar 2007.

ner. Utmönstringen av »Kyrie Eleeson» medförde en generellt eftersträvad språkpuristisk vinst samtidigt som ett omkväde som vid den tiden kommit att uppfattas som ett nödrop byttes mot en för lovsång lämplig formulering. Förändringen är samtidigt ett symboliskt uttryck för att parleisens tid var förbi.

Melodin till vilken texten blivit anpassad är den medeltida, men förändringarna är påtagliga. Utvecklingen inleddes under 1700-talet vilket framgår av en rad handskrifter med melodin, i de flesta fallen med generalbas. Koralsalmbokens melodilinje bevarades i huvudsak i nedteckningarna samtidigt som olika inslag bidrar till en notbild som för tankarna mer till orgelutförande än koralsång. Den tydligaste förändringen över tid är tendensen att dämpa melodins rytmiska livlighet.⁶⁸ Den utvecklingen fullföljs helt av Hæffner. Melodilinjens är så gott som oförändrad men nu noterad för en helt syllabisk sång i 'modern' jämn taktart. Alla toner har fått samma tidsvärde utom i frassluten, där längden skall dubbleras och därtill tänjas ut ytterligare enligt fermattecknen.⁶⁹ Resultatet framgår av *notexempel 3*.

Hymnologen J W Beckman försökte energiskt reda ut vad som hände i förarbetet. Han antecknar att två olika psalmtexter funnits som ersättning för den gamla parleisen, när J O Wallin bland allt annat han hade för händer i kommittéarbetets slutskede grep sig an med uppgiften att skapa en psalmtext i syfte att rädda kvar parleisens melodi med dess speciella meterklass, eftersom den »hade warma förespråkare». Så tillkom »den oväntade uppenbarelsen» av en text som enligt Beckmans utredningar

---

68 I kyrkoprovinsens många otryckta källor efter 1697 är anpassningen efter Koralsalmboken allmän vad gäller den i tidigare källor helt okända nedåtgående kadenseringen i fras 2/4. En tendens till förenklad melodilinje röjs, likaså några olika lösningar för att passa in melodin i genomgående jämn taktart. Instrumentala inslag i notbilden är sådana finesser som drillar, förslag och genomgångstoner. Källorna med denna koral (cirka 40 av sammanlagt bortåt 60 registrerade) finns i kopior och melodirenskrifter i SKR och SVA.

69 En lätt melodisk justering har skett i den omgjorda kyriefrasen 5/10 (där som enda undantag också inledningstonen fått behålla sitt dubbla tidsvärde) och genomgångstoner har strukits i samband med utmönstringen av de två punkteringarna i fras 7, om nämligen gestaltningen i Hæffner 1820 nr 157 jämförs med Koralsalmboken 1697 nr 15, vilket dock är ohistoriskt som framgått ovan. Fermattecken: halvcirkel med inskriven punkt ovanför notsystemet.

Gud wa-re lof-wad och af hjer-tat pri-sad, Att min själ har
Wid Her-rans hel-ga bord, hwars him-la-gåf-wor Öf-wer-gå all
blif-wit spi-sad Dig wa-re pris, o Her-re Gud! Du, som allt kan
jor-dens häf-wor!
ge och själf dig gåf, Och min skuld af kär-lek pla-nat af! Åt dig
läm-nar jag ock mig: Hwad jag är, jag är i dig. Dig wa-re
pris, o Her-re Gud

Notexempel 3. Melodin i J C F Hæffners koralbok 1820 med J O Wallins text 1819.

Wallin sedan justerade i följsamhet mot ändringskrav från både Hæffner och E G Geijer.⁷⁰ Psalmen, konstaterar Beckman, »bör tillerkännas Wallin, ehuru den röjer föga spår av hans skaldeart». Omdömet tolkar jag som ett finkänsligt uttryck för psalmhistorikerns uppfattning att texten inte hade samma höga kvalitet som annars, även om han också kan hänvisa till »dess erkända stora värde», varvid han särskilt nämner Henric Schartaus innehållsliga bedömning.⁷¹ Huvudskälet för arbetet var dock enligt Beckman

⁷⁰ Beckman 1845–72 s 426ff. Uppgifterna bygger bl a på hans korrespondens och intervju med Geijer 1839–40 då han även hade fått tillgång till arbetsmaterial från Wallin, död 1839.

⁷¹ Beckman 1845–72 s 427f. Orden om psalmens erkända värde anføres i anslutning till Henric Schartaus av Peter Wieselgren förmedlade omdöme, att texten hörde till gruppen nya psalmer »som vittna om Biblisk insigt och andlig kallelse».

att parleysens åtminstone inom psalmkommittén uppskattade melodi måste föras vidare. Men melodin gillades inte av alla efter vad Beckman uppger ett halvsekel senare, ty ansträngningarna till trots »sjunges ps[almen] knappast i någon kyrka för den obekanta och mindre lätta choralen».⁷² Den hörde till dem som redan 1844 saklöst uteslöts bland den hæffnerska koralbokens koraler, då Musikaliska akademien på Kungl Maj:ts uppdrag utformade en minimitabell på ett beskuret antal 'gruppmelodier' gemensamma för flera psalmtexter. Eftersom den omformade leismelodins meterklass var unik för kommuniionsången och enär ingen ersättningsmelodi angavs, är detta ett tydligt uttryck för att den inte hade lyckats få fäste i gudstjänstlivet.⁷³

Den fränzenska nyckeln

Räddningsarbetet lyckades alltså i sista stund men aktionen misslyckades: psalmen var död eller dog – om detta nu berodde på en ny text eller en gammal melodi. En omständighet faller i ögonen: den wallinska psalmtexten är för första gången på svensk botten formellt redigerad som parleis med tre verser. Strukturellt bevaras även vershalvornas växling mellan reflektion över »Herrans ... himlagåfwor» och hänvändelse i bön, om än ordningen kastats om i v 2. Energiskt driver Beckman att psalmen måste betraktas som en nyskapelse av Wallin utan samband med den gamla sången.⁷⁴ Hans

---

72 Beckmans utredning om psalmen ingår bland verkets häften 7–17, som utkom åren 1866–72 enligt Svensk Bokkatalog 1878. Häfte 7 inleds med ark 48 och ark 133 avslutar häfte 17. Eftersom psalmredogörelsen ingår i ark 54 bör den ha tillkommit under 1860-talets senare del, då psalm- och koralboken hunnit bli halvsekelgamla.

73 Om tabellen Nodermann 1911 s 71. I sin undersökning om psalmfrekvenser 1933–34 i Svenska kyrkan fick sedermera prosten Hilmer Wentz för kommunionpsalmen fram enbart två belägg, båda i Lunds stift. Notering i hans interfolierade exemplar av Psalmboken 1819 med 1921 års tillägg hos Elisabet Wentz Janacek, Lund, som lämnat mig upplysningarna. Noteras kan att psalmen togs med i Koralspsalmbok ¹1856, ²1865 och en rad senare upplagor utgivna av Per Pettersson till den wallinska psalmboken med »somliga [melodier] äfven i äldre rytmisk form». För denna psalm anges dock enbart Hæffners melodi; i stället hänvisas till koralspsalmboken 1697, dvs till den äldre såväl texten som melodin.

74 Olika argument för detta anförs i Beckman 1845–72 s 427f. För att riktigt tydligt demonstrera att psalmen »måste anses för Sw[enskt] origin[al]» och »till vidare stöd för detta antagande och till wederläggande af dess motsats» har parleysens textvarianter i traderingen, »som icke saknas», mot editionsprinciperna utelämnats i detta fall – de skulle och måste anses höra till en annan sång.

angivna skäl är inte bindande och i övrigt inte övertygande. Det är enligt min mening oavvisligt att Wallin med parleisen som underlag gjort en bearbetning där resultatet kommit att bli ett slags kontrafakt. Den upphöjda retoriska stil Wallin valt för att uttrycka sångens innehåll kan inte dölja en skygghet för varje uttryck för inkarnations- och sakramentsrealism i förlagan – i detta som i andra fall förmodligen den tyska originaltexten. Varken neologi eller romantik tillhandahöll några redskap för att kunna röra vid och behandla sådana jordnära andliga ting.

Det problemet var gemensamt för många av dem som var indragna i psalmarbetet på samma sätt som för »de lutherska radikalerna» mot vilka Laurentius Petri fått försvara »gamla goda sedvänjor». Ett övertydligt uttryck för detta är turerna från 1700-talets mitt föranledda av tanken att för psalmboken anpassa också Thomas av Aquino-sekvensen *Lauda Sion salvatorem* som parleisen var förbunden med. Via tre provpsalmböcker och än fler medarbetare lyckades företaget så till vida som Psalmboken 1819 utökades med en ny men från ursprunget starkt avvikande text.⁷⁵ En av dem förutom Wallin som blev indragna i den processen var F M Franzén. Han gav offentligt erkännande åt vad som då, 1817, hade utvecklats till »en skön, tankrik och rörande reflexion öfwer Nattwardens Instiftelse», skrev han. Likafullt bidrog han samtidigt med en egen text på samma tema men med »ett annat ändamål»:

Nemligen, att helt enkelt och troget framställa sjelfwa handlingen derwid, såsom icke endast skedd, utan skeende ännu, för att förnya och stärka intrycket af Instiftelseorden och den efter dem följande bönen, med hwilkas uppläsning från altaret afsigten varit af ålder, att likasom återkalla det stora ögonblicket, då Christus sjelf utdelade brödet och winet, och väcka en liflig föreställning om hans egen närvaro i sin Nattward.

---

⁷⁵ Psalmboken 1819 nr 81, »Milde människornas vän! Hur dig lik i alla öden!» (fem verser) med författaruppgiften »B. Schmolck, F. M. Franzen». Texten av »doctor angelicus» eller »euangelicus» förmedlad genom de för medeltida tradition öppna gammalpietistiska kanalerna från tysken B Schmolck till västgötaprosten C J Lohman, därpå in i det svenska psalmboksmaskineriet. Beckman 1845–72 s 245ff, Liedgren 1926 s 406f. Melodi i Hæffner 1820 nr 81, enligt Hæffner 1821 nr 81 från psalmen »Gott verlässt die seinen nicht [Gud överger inte de sina]».

Med sådana ord⁷⁶ formulerade Franzén nyckeln för att kunna öppna porten till den sakramentala verklighet som samtida teologi saknade uttryck för. Genom återberättandet närmade han sig den klassiska anamnesen, det åminnelse framställningssätt som tillåter samtidighet mellan då, nu och sedan, därtill medger ett bejakande av konsekrationens mysterium. Han valde då att inte göra en egen version av *Lauda Sion salvatorem* som Norges psalmist Magnus Brostrup Landstad något senare.⁷⁷ Istället skrev han den psalm som i den wallinska psalmboken inleder gruppen nattvardspsalmer: »O Jesu! än de dina/ Du will omkring dig se/ Och af din bittra pina/ En salig frukt dem ge.»⁷⁸

Kanhända den receptive Wallin sedan försökte pröva den franzénska nyckeln i sitt eget arbete med sekvensens parleys? I hans schablonartade högstämda retorik bryter i senare delen av v 1 oförmedlat en annan stil in med innerliga mystiska uttryckssätt. Likartat är försöket i andra halvdelen av v 2 att med hjälp av välkända bibelalluderings skapa ett slags åminnelse genom tripplexponering av den förlorade sonens upp-brott, hemkomst och festmåltid (Luk 15), av det sakramentalt centrala johanneiska partiet vid ett bespisningsunder (Joh 6) och av mässans kommunion.⁷⁹ När det musikaliska behovet av förlängd text i versernas r 5 och 10 skulle genomföras, kan därför kyriebönens transformering till

---

76 Stockholms-Posten 1817:148, citerat efter Beckman 1845–72 s 402, högerspaltens n 2.

77 »Sion, pris din saliggjörer», publicerad 1861, i Norsk salmebok 1985 nr 139 såsom tidigare placerad som psalm för skärtorsdag. Av originalet är mer än hälften tillvarataget. Beskuren och översatt finns texten som nr 458 bland nattvardspsalmer i Den danske salmebog 2005. Om Landstads förlaga och översättning med mera Malling 1964 s 346ff. Sálmabók íslensku kirkjunnar 1997 har som nr 228 en isländsk tolkning av Stefán Thorarensen. De tre västnordiska folkkyrkorna har alltså flera sekvensversioner, alla dock utan originalmelodin. Ingen av dem har den av Luther utbyggda parleysen.

78 Psalmboken 1819 nr 150, Psalmboken 1986 nr 70 (ekumeniska delen), fortfarande den första i gruppen nattvardspsalmer.

79 Luk 15:11ff med direktcit av v 18a i r 6 och med paradoxen att liknelsens vrånge äldre son motsvaras av den välkommande Sonen som i kommunionen ger av allt sitt, skildrat vid bespisningsundret i Joh 6 med nyckelutsagan »Jag är lifsens bröd» i v 35a jämte »Den som äter mitt kött och dricker mitt blod, han har evigt liv» i v 54 (som hör till Kristi lekamensfestens läsningar angivna ovan i n 19 och 48).

en lovsägelse ha förefallit given också mot bakgrunden av Franzéns och Wallins gemensamma *Lauda Sion salvatorem*-arbete. Men ansatserna blev inte förlösande för arbetet med sångtexten till den justerade monoton formen av den gamla melodin.⁸⁰

Kommunionpsalmer i den eukaristiska väckelsen

I Svenska kyrkans historia rymmer 1900-talet en utveckling då nattvardslivet aldrig varit så tynande – församlingar fanns utan mässa rentav över år och dag – men också en utveckling då nattvardslivet aldrig varit så intensivt med så många kommunikanter så ofta i så många församlingar. Denna remarkabla och högst påtagliga omsvängning har både drivit fram och drivits fram av liturgiska förnyelsesträvanden, som innefattat kyrkomusikalisk förnyelse, inklusive kyrkosångsrörelsens framväxt. Signifikant för den mångfasetterade utvecklingen är att den skett i en allt tydligare ekumenisk kontext som bidragit till vidgade och fördjupade nattvardsperspektiv. Allt som allt är det befogat att tala om en Svenska kyrkans eukaristiska väckelse, som efterhand också satt sin prägel på svenska frikyrkor.

Detta skeende satte tydliga spår vid förnyelsen av kyrkans liturgiska böcker åren kring 1940. Utvecklingen medförde nya mässtyper jämte högmässans, strukturändringar i den eukaristiska måltidens liturgi och inte minst bearbetade och till antalet utökade både textliga och musikaliska alternativ *de tempore* [avpassade efter (kyrkoårs)tiden], varigenom kyrkoårets profil blev skarpare.⁸¹ Motsvarande strävanden fanns i arbetet med psalmbokens texter och musik, men starka konserverande krafter slog till bromsarna i tanke att kunna rädda den wallinska psalmboken i det

---

80 Samma omformade melodi användes för ytterligare två nya psalmer: nr 236, »Ljufva kors! Min själs behof», ursprungligen av J Hiärne, och nr 371, »Nu farväl vårt fosterland!», i bearbetning av Wallin – ett av de få lånen från Danmark. I Beckman 1845–72 s 594 och 757 anges att båda psalmerna fått omdömet »felfria» i Henric Schartaus klassificering enligt Peter Wieselgren, vilket närmast innebar att inget gott fanns att säga om dem.

81 HB 1942: »högmässa med nattvard» samt »nattvardsgudstjänst» i enklare och »högtidligare form» och för böner och andra texter *de tempore*-alternativ. Den oegentligt benämnda Mässboken 1942 har ordinarie-musik i fyra serier för olika delar av kyrkoåret.

närmaste intakt.⁸² I denna angavs tretton som nattvardspsalmer, vilka alla utom två så gott som oförändrade fördes över till motsvarande grupp i psalmboken 1937/39.⁸³ Den utökades med fyra nyskrivna texter, tre av dem tillkomna i psalmarbetets slutskede med nya motiv och språkliga klanger, två av dem till klassiska melodier, de andra två till nykomponerade.⁸⁴ I den gruppen fanns inget utrymme för den wallinska omgestaltningen av sakramentsfromhetens speciella psalm.⁸⁵

Den eukaristiska väckelsens och den liturgiska förnyelsens utveckling kom av naturliga skäl att än mer präglade de kyrkliga böckerna i mitten på 1980-talet. För mässans del valdes ett öppet bedrivet reformarbete i ett internationellt sammanhang och en ekumenisk kontext, till dels och såsom något nytt med ett hemmaekumeniskt kontaktnät.⁸⁶ Det sistnämnda kom att formaliseras i psalmarbetet och utvecklades därhän att 325 psalmer bildade en för då fjorton kyrkor och samfund gemensam psalmboksdel, i Svenska kyrkan åtföljd av en något större egen del i Psalmboken 1986.

Såväl den ekumeniska som Svenska kyrkans psalmboksdel har en sektion »Nattvarden». I den ekumeniska delen ryms sju psalmer, bland dem en enda som stammar från tiden före 1900-talet – Franzéns ovan berörda – men tre

---

82 Arvastson 1959, särskilt s 151f, 159ff.

83 Nattvardspsalmer 1819 var nr 150–162 av vilka nr 159 och 162 inte fördes vidare (se nedan). Bland de bevarade fanns några från Koralspsalmboken 1695/97 med ett klassiskt sakramentsspråk som lämnats orört 1819. De ingår bland nattvardspsalmerna i Psalmboken 1937 och Koralboken 1939 som nr 187–202.

84 Nr 197, »Du sanna vinträd», av J A Eklund avviker från de andra genom att vara skriven redan 1911; den fick en Strassburgmelodi från 1577. Nr 196, »Som spridda sädeskornen», och 198, »Du öppnar, o evige Fader», skrevs av Anders Frostenson 1936 och fick samma svenska folkmelodi som »Den blomstertid nu kommer» respektive Oskar Lindbergs tonsättning 1937. Nr 202, »Gud, vår lösta tunga», av Sam Gabrielsson 1929 fick 1937 en tonsättning av Olof Lindström. 85 1819 nr 159, »Gud vare lovad», bokförd enbart på Wallin. Den andra som inte togs med var nr 162, »Här ensam på mitt plågoläger» för sjukkommunion av C Sturm och J O Wallin.

86 Ett slags hemmaekumenisk symbol är en för Svenska kyrkan och en rad andra kyrkor gemensam eukaristisk bön. När kyrkomötet antog Psalmboken 1986 för Svenska kyrkan angavs uttryckligen att beslutet omfattade sångtexter och -melodier, däremot inte koralbokens satser. Kyrkohandboks- och psalmskommittéernas arbete redovisades i en rad provhäften och betänkanden under ungefär femton års tid..

som kom in 1937/39, dock egendomligt nog inte Frostensons »Du öppnar, o evige Fader».⁸⁷ Tre nya psalmer av sinsemellan mycket olika kynne kom med, däribland anmärkningsvärt nog Olov Hartmans och Sven-Erik Bäckes »Du som gick före oss», ett modernt Agnus Dei med text och ton långt bortom konventioner för 'andlig sång'.⁸⁸ Svenska kyrkans sektion fick en något 'äldre' profil med plats för psalm alltifrån medeltiden men 1900-talspsalmerna är fler.⁸⁹ Av gruppens alla bearbetade eller nyskrivna psalmer är det egentligen bara två som inte är i tydlig samklang med den eukaristiska väckelsen. Det innebär att majoriteten psalmer till skillnad från tidigare har en olika färgad men klar lovsångston.⁹⁰ Den tydligaste symbolen för detta är den nu återerövrade psalmen »Gud vare lovad».

En renässans för sakramentsfromhetens kyrkovisa?

Efter halvtannat århundrades frånvaro i praktiken återkom sakramentsfromhetens kyrkovisa i Svenska kyrkans psalmboksdel 1986. Det var resultatet av målmedvetna restaureringssträvanden sedan 1950-talet från kyrkomusikerhåll. I nordiskt sammanhang fick de ett synligt uttryck i den ambitiöst utformade och utgivna *Nordisk koralbok*, inriktad på »den rika skatt av centrala protestantiska psalmer som de [kyrkorna] gemensamt

---

87 Franzéns är 1986 nr 70, sektionens första, de tre andra är 1986 nr 71, 72 och, som den sista, 76. Frostensons psalm var 1937 nr 198, 1986 i Svenska kyrkans del nr 393.

88 1986 nr 73–75. Psalmen »Du som gick före oss» har nr 74.

89 En rad århundraden var representerade genom nattvardspsalmer 1986 nr 387–400: två i bruk på reformationstiden, två intogs 1695/97 och två 1819, sammanlagt sex psalmer. Av de övriga åtta är två texter från 1930-talet, de andra skrivna efter 1960, av deras melodier är en folkmelodi och en från 1600-talet, två är från 1930-talet, fyra från 1963 eller senare. Tre av reformationstidens kommuniionsånger är kvar men i andra grupper. Agnus Dei-sången »Guds rena Lamm oskyldig» och Pro pace (1986 nr 143 och 594) överfördes 1819 till gruppen »Jesus på korset» (nr 94) resp »Överhet, undersåtar, fäderneslandet» (nr 303). Anmärkningsvärt nog fördes Sanctus-tropen »Dig vare lov och pris, o Krist» 1986 till Svenska kyrkans grupp »Lovsång och tillbedjan» (nr 334).

90 De två är 1986 nr 390, »Vad röst, vad ljuvlig röst jag hör» (Wallin), och 391, »Mitt hjärta slår så underbart» (restaurerad Hedborntext). Nr 387–89 är äldre psalmer som bearbetats av Frostenson så att originalens sakramentsrealism framträder.

ärvt från äldre tid».⁹¹ I flera fall rörde det sig om psalmer ur bruk eller musikaliskt deformerade i en eller flera av de nordiska folkkyrkorna, varför utgåvan i förekommande fall även försetts med »officielle tekster» för att underlätta praktisk prövning av sångerna.

När arbetet att restaurera »Gott sei gelobet und gebenedeiet» inleddes, var kyrkovisan i bruk enbart i Finland, där i såväl den finsk- som den svenskspråkiga psalmboken i versioner som byggde på det reformations-tida översättningsarbetet.⁹² Nordenprojektets restaurerade melodiform och nyöversatta svenska text var när dessa kom i tryck inga direkta nyheter i Sverige: bäggedera hade i linje med det nordiska projektet lanserats här redan 1957. Det var i *Koralmusik*, ett häfte som vuxit fram inom föreningen Collegium musicum i Stockholm – kyrkomusiker, musikforskare och tonsättare – och skulle uppfattas »som en första framstöt mot en fullständig revidering av vårt äldre svenska koralbestånd».⁹³ Framstöten lyckades så småningom. För sakramentspsalmens del efterlystes dock ännu en nytolkning av texten, som då utfördes av Anders Frostenson, och efter en period av försöksverksamhet infördes sången i Svenska kyrkans psalmboksdel 1986. Här har den placerats som den sista bland nattvardspsalmer – ett senkommet svar på Martin Luthers rekommendation i *Formula missae* att nyttja den »post communionem [efter kommunionen]».

Det var med utgångspunkt från *melodin* som kommunionpsalmen uppmärksammades och restaurerades. Melodin behöver nu inte återges eftersom restaureringen inte utgår från den äldre svenska traditionen utan från tyska källor, vilket innebär att den i det närmaste överensstämmer med den i notexempel

---

91 Ur Carl-Allan Mobergs förord i *Nordisk koralbok* 1961. Om företaget, som tog sin början vid det nordiska musikforskarmötet i Uppsala – Stockholm 1954, Eckerdal 2004.

92 *Nordisk koralbok* 1961 nr 21 med texttillägg s 119f. Bland belägg för melodin angavs ibm s 133 ett par väst- och östnordiska källor, men den rekommenderade melodiformen är Johann Walters i »spätere Form», en 1700-talsversion intagen i 1950 års *Evangelisches Kirchengesangbuch* för VELKD (Den förenade evangelisk-lutherska kyrkan i Tyskland).

93 *Koralmusik* 1957. Citatet ur Harald Göranssons förord s [5] med en presentation av det nordiska projektet. Melodin skiljer sig från versionen i *Nordisk koralbok* 1961 nr 21 enbart genom en melism i fras 2/4. Texten hade för projektets vidkommande nyöversatts från tyskan av teologen Åke V Ström. Psalmen angiven s 70f för palmsöndag och för nattvardsfirande i häftets förslag till psalmernas användning under kyrkoåret.

i återgivna Johann Walter-versionen.⁹⁴ Också *texten* har den tyska traditionen som utgångspunkt, varför Luthers och Frostensons texter parallelltrycks:

- »Der gesang Got sey gelobet.» 1524 Psalmboken 1986 nr 400
- 1 Got sey gelobet und gebenedeyet,
der uns selber hat gespeyset.
Mit seynem fleische und mit seynem blute,
das gyb uns herr Gott zu gutte.
Kirieleyson.
Herr, durch deinen heiligen leichnam,
der von deiner mutter Maria kam,
und das heylige blut
hylff uns, herr, aus aller nott.
Kirieleyson.
- 1 Gud vare lovad! Han som i sin godhet
mättar oss vid nattvardsbordet.
Brödet är Kristi kropp och vinet blodet.
Låt det komma oss till godo.
Herre, förbarma dig.
Med den kropp din mor Maria bar,
med den kropp du utgav för envar
och ditt heliga blod
hjälp oss, Gud, ge oss nytt mod.
Herre, förbarma dig.
- 2 Der heylig leichnam yst fur uns gegeben
zum todt, das wir dadurch leben.
nicht grosser gutte kund er uns geschenken;
da bey wir sein solln gedencken.
Kirieleyson.
Herr, dein lieb so gross dich zwungen hat,
das dein blut an uns gross wunder that
Und bezalt unser schult,
das uns Got ist worden holt.
Kirieleyson.
- 2 Kroppen på korset, som för oss blev pinad,
död, uppstånden, ger oss livet.
Gud kunde inget större för oss göra.
Herre, öppna våra ögon.
Herre, förbarma dig.
Gränslös, Gud, den kärlek som dig drev.
På ditt kors en värld försonad blev.
All vår skuld är betald.
Gud vår Fader, vi hans barn.
Herre, förbarma dig.
- 3 Got geb uns allen seyner gnaden segen,
das wir gehen auff seyner wegen
In rechter lieb und bruderlicher treue,
das uns die speys nicht gereue.
Kirieleyson.
Herr, deyn heylig geyst uns nymer las,
der uns geb zuhalten rechte mass,
Das dein arm Christenheyt
leb yn fryd und eynigkeit.
Kirieleyson.
- 3 Du oss välsignar, all din nåd du ger oss.
Lär oss, Gud, att dela med oss.
Hjälp att vår nattvard inte blir förgäves,
men förnyar våra hjärtan.
Herre, förbarma dig.
Tag ej bort din Ande, låt den bo
mitt ibland oss, skapa enhet, tro.
Låt din kyrka få bli
genomströmmad av ditt liv.
Herre, förbarma dig.

---

94 En avvikelse finns i den tidigare belysta kadenseringen i fras 2/4, där den uppåtgående rörelsen (f–e–d–f–g) hos Walter i Psalmboken 1986 vänts till den nedåtgående (f–e–d–c) som i Koralspsalmboken 1697 och den svenska traditionen därefter, likaså i Nordisk korallbok 1961. En annan diskrepans är att majoriteten östnordiska källor före men även efter tillkomsten av Koralspsalmboken 1695/97 i den korta fras 8 följer en från reformationstiden belagd variant, där melodins andra halva inte upprepar den första (e–f–g) som hos Walter utan varierar den (e–a–g).

Formellt har Frostenson för texten tillämpat parleysens mönster men sin vana trogen valt bort helrim till förmån för assonans- eller vokalrim men inte heller detta konsekvent, allt otvivelaktigt med syftet att vinna ett från schabloner befriat språk. Rytmskt har verserna ett korrekt antal stavelser i en tydlig följsamhet mot melodins betonade och trycksvaga toner. Skillnaden mellan de båda halvversernas berättande reflektion respektive hänvändelse i bön iaktas i v 1–2 men genombryts i v 3, som rakt igenom formats till ivrig hänvändelse med en rad ämnen i en kollektiv kyrkobön. Språket är kondenserat, ofta i korta satser, ibland med regelrätta satsellipser.⁹⁵ Mot detta bryter sig på några få ställen en stil med centrala formuleringar i längre perioder med överklivningar.⁹⁶ På så sätt bidrar den formella uppbyggnaden till en inte förutsägbar dynamik.

Den frostensonska texten ansluter sig nära till Luthers, närmre än den äldsta svenska versionen. Den ökade närheten är frukten av ett tolkningsarbete som inte bara utgår från förlagans språkliga ytskikt utan frilägger under- och övertoner. Ett gott exempel på detta utgör översättningen av »leichnam [kropp]». Kroppslighetens inkarnationsklang hade tidigare, troligen från medeltiden, fint fångats med uttrycket »mandom». På det stället tonar nu den innebörden men även försoningsmotivet fram i v 1 r 6–7 genom omkastad radföljd och tillägget »den kropp du utgav». Med evangelieberättelsernas milstolpar i v 2 r 1–2 – »Kroppen på korset ... pinad ... död, uppstånden» – framkallas Kristusbildens, varför förlagans mer abstrakta verb »gedencken [tänka på, minnas]» i den anslutande bönen kan bytas mot den konkreta metaforen »Herre, öppna våra ögon». I förstona tycks tolkningen av v 3 ha avlägsnat sig mer från originalet. Ett närmare studium visar dock att Anders Frostenson genom ökad konkretion kunnat avtäcka innebörder i förlagans till dels slutna vändningar. Bedriften blir inte sämre av att texten med en frostensonsk blinkning avslutas med ett hans älsklingsuttryck, kyrkan »genomströmmad av ditt liv».

---

95 Så i v 1 r 2, 3, 4, den laddade perioden i v 2 r 1–2 liksom envar av r 6–9 och i v 3 både r 1 och r 6–7.

96 Särskilt i v 1 r 6–9 och i v 3 r 3–4 och 8–9.

Slutord

Framställningen om kommuniionsång i Svenska kyrkan har haft den gamla utvidgade parlesen »Gud wari loffuat och högeliga prijsat» som exempelpsalm. Dess faktiska användning som kommunionpsalm i äldre tid är vi illa underrättade om. Känt är att psalmen tillhört Svenska kyrkans psalmboksstomme genom århundraden fram till 1937/39, i varje fall före omvandlingen 1819/20. Den har anvisats som kommuniionsång i flera upplagor av mässordningen och den återfinns i en rad musikhandskrifter såväl före som efter Koralspsalmboken 1695/97.⁹⁷ Under förarbetet till 1819/20 års psalmverk skall insatser dock ha inriktats på att rädda psalmmelodin, vilket inte tyder på någon stark ställning för kyrkovisan vid den tiden. Det sakramentsrealistiska språket i denna liksom i andra psalmer måste också ha varit främmande eller rent av skrämmande för flera inom psalmboksarbetets ledande kretsar. Med ny text och en rytmiskt utjämnad melodi tycks psalmen ändå inte ha överlevt. Även om melodin i Koralsboken 1921 återställdes till ett skick som närmast motsvarade traditioner före Koralspsalmboken 1697, hörde den med till dem som utmönstrades i Koralsboken 1939. Det skedde eftersom texterna uteslutits ur Psalmboken 1937 men också därför att melodierna inte »i någon nämnvärd grad tidigare kommit till användning».⁹⁸

I Psalmboken 1986 uppges att Martin Luther författat kommunion-

---

97 Jämför Harald Göransson's kommentar att psalmen »synes i Sverige ha varit flitigt brukad; utmönstras först i ps[alm]b[oken] 1937» i Koralmusik 1957 s 75, även Göransson 1985 s 132. Psalmen återfinns inte bland förlagorna till skillingtryck i Jersild 1975, vilket innebär att dess melodi inte nyttjades för andra (andliga) visor. Det kan men måste inte innebära att melodin saknade folklig förankring.

98 Den Wallin-hæffnerska kommunionpsalmen nr 159 har i den främst av Otto Olsson redigerade Koralsboken 1921 återfått rytmisk livlighet; den rytmiska grundenheten kan återigen både halveras och dubbleras och punkteringar har införts i omkvädets fras 5/10, däremot inte traditionsenligt i fras 1/3 och 7 men som novitet i fraserna 8 och 9. Historiskt bättre var den rytmiska version som – med Wallins text – ingick i Kyrkosångens Vänners koralsbok 1901 som nr 44. I Koralsboken 1939 s VIII anges vilka koraler i Koralsboken 1921 som nu strukits på grund av att texterna uteslutits, bland dem nr 159. »Endast i ett par fall är det fråga om koraler av något större kyrkomusikaliskt värde», tillfogas det utan att undantagen preciseras. För koralsboken innebar utrensningen sammanfattningsvis »i stort sett ... en avsevärd och tacknämlig befrielse från tyngande barlast».

sångens text och att dess melodi är »Tysk medeltida/Wittenberg 1524». Det har framgått att uppgifterna behöver korrigeras. Om den nytolkade texten och restaurerade melodin framöver kan få en plats inte bara i melodipsalmboken utan även i kyrkolivet återstår att se. Ett resultat av några års försöksverksamhet var »att bland dem som ofta har sjungit psalmen en mycket stor majoritet vill bevara den», som det uttrycktes på psalmkommitténs vägnar. Det tyddes så att sången »i längden kommer att vinna allt fler anhängare».⁹⁹

Det sistnämnda är ett rimligt antagande, men då vill det också till att psalmen faktiskt brukas trots att kyrkans böcker inte längre har anvisningar eller rekommendationer för kommuniionsång i Svenska kyrkan. Vår exempelpsalms text- och tonspråk hör inte till det alldagliga lika litet som Sanctus- och Agnus Dei-sångerna, vilka därför i egen företagsamhet här och var ersätts med andra sånger. Till förutsättningarna för att sakramentsfromhetens kyrkovisa på sikt skall kunna erövra en plats i gudstjänstlivet måste räknas sångens kvaliteter. Här finns en fin legering av en spänstig melodi med en dynamisk text för vars sakramentsrealism det finns större öppenhet numera. Ökad och ökande både mäss- och kommunionfrekvens runt om i kyrkan ger också fler anledningar att nyttja de restaurerade och nyskapade kommunionpsalmerna. Hur det blir med just denna psalms användning framöver är dock en öppen fråga.¹⁰⁰

---

99 Göransson 1985 s 133. Antalet flitiga användare anges inte i vare sig absoluta eller relativa tal. Glädje och stolthet präglar formuleringarna i avslutningspartiet i Göransson 1992 s 193 om den förnyelse i gudstjänstliv och kyrkosång som där får symboliseras av kommuniionsången »Gud vare lovad»: »En klassisk nattvardpsalm [...] ljuder nu åter i våra kyrkor».

100 Psalmkommitténs kyrkomusikaliskt huvudansvarige samt dess ordförande har i Göransson & Nivenius 1987 föreslagit psalmen enbart för tre tillfällen: palmsöndag (med markering av samband mellan psalmens v 3 och kollektmottagarens/Lutherhjälps motto), annandag pingst (sedan 2005 ej arbetsfri helgdag) och tacksägelsedagen. Evangelieboken med tillägg 2002 – en inofficiell utgåva – rymmer en psalmvalslista för kyrkoårets sön- och helgdagar med mera, vari denna kommuniionspsalm inte föreslagits för något enda tillfälle.

Summary

The reformation took different shapes in the Nordic countries. While the *ecclesia danica* (Denmark, Norway, Iceland) grew similar to the church of the northern German areas, the *ecclesia suecana* (including Sweden and Finland until 1809) got features more similar to those in the *ecclesia anglicana*, and had, among other things, a rather conservative fundamental understanding of which things were necessary and suitable for the unity of the Church and her liturgical life. Not least in liturgy, »good old traditions» were kept. The vernacular principle of the reformation gave rise to extensive work on the liturgy in Swedish and Finnish. Latin, however, was by no means abandoned. It was a condition for the transmission of the rich heritage of chants and hymns.

The bilingual shape of the liturgy was most apparent in the consecration and the communion parts of the mass. *Sanctus* and *Agnus Dei* could be sung in their many different tunes, in accordance with the feast celebrated, and, as before, also very much depending on the local musical resources. The texts of these songs were either in Latin or in the vernacular. The translation of the medieval tropes, in contrast, was more difficult. Nevertheless, this chant type was represented, but as vernacular hymns »*pro communitio*», i.e. instead of the Latin *communitio de tempore*. It was stated that the words of institution should always be said in the vernacular. In the same way, it seems that the *communitio* had to be sung in the vernacular. In the rubrics of the mass, particular *communitio* songs were recommended. In the missal of 1531 they were two and they had their texts from the New Testament. In the one of 1541, some songs of different types were mentioned but all had medieval roots and two of them were enlarged by Martin Luther.

Almost all these songs are still part of the Church of Sweden's hymnbook, although only two of them are still placed among the communion songs. They happen to be the songs enlarged by Luther, namely »*Jesus Christus nostra salus*» and »*Gott sei gelobet und gebenedeiet*», as the German title reads. This article focuses on the last one of these songs, with the aim to describe the reformed East Nordic *communitio* tradition up to 1809 and its continuation afterwards in the Church of Sweden.

Firstly, it is stated that the song consists of two interlacing »*leisen*»,

known from the middle of the 14th century. These appear as refrains in Thomas ab Aquino's famous sequence *Lauda Sion salvatorem*, originally belonging to the Corpus Christifeast. The text and the tune of the sequence, as well as the »twin leisen» were written down in a beautiful processionale from Mainz around 1400. In 1523, Luther strongly recommended these twin leisen to be sung after the communion, and the year after, the text and the tune were printed in a setting by Johann Walter. In that edition as well as in a text booklet some months earlier, the old chant had been prolonged by Martin Luther. He had written two new twin leisen, which were structured in the same way as the medieval ones and which were integrated as the second and third stanzas of the song. In the article, it is claimed that the main source for these two new stanzas is the Thomas sequence. In this concentrated form, the main content of the devotional sequence was thus transmitted to reformed Eucharistic celebration.

In 1536, the translation of this song into Swedish was printed without notes in a small hymnbook. The interpretation is good although the metre often is limping. Eighty years ago, based on linguistic features, the hymnologist Emil Liedgren assumed that the first lines of the Swedish text were medieval. That opinion is reinforced here. Among the circumstances indicating the existence of the old twin leisen also in medieval East Nordic vernacular are variants of their tune in some 17th century manuscripts, which are more similar to German medieval records than to the one of Johann Walter. It was however Walter's redaction that was adopted in the East Nordic hymnbook of 1695/97, the first one that contained printed notes. In spite of that, most manuscripts from the 18th century continued the earlier tradition.

Only slightly modified the communion hymn served for three centuries. In the hymnbook of 1819/20, however, the song was radically changed by the famous hymn writer J O Wallin, later on archbishop of Uppsala, in collaboration with the learned musician J C F Hæffner. Hæffner maintained that authentic hymns, such as this one, should be both isometric and syllabic. In order to rescue the melismatic tones of the *Kyrie eleison* phrases 5 and 10, he asked Wallin to write a new expanded text. Wallin chose to replace the *Kyrie* by »Dig vare pris, o Herre Gud [Praise be to you, oh Lord God]!». This is a symbol of a revision resulting in a comple-

tely new text: the collective devotional song had become individualistic, and realistic wordings concerning incarnation and earthly sacramental realities had been omitted. A few decades later, it was obvious that the song had died away.

There were no plans to bring the song back to life during the preparation of the hymnbook of 1937/39. Soon, however, the situation was to change quite radically. In the beginning of the 20th century, the Eucharist was a rare guest in most congregations. After that, however, a Eucharistic revival has grown and is now a characteristic mark of the liturgical life in most regions of the Church of Sweden. Traces of the revival can be seen in liturgical books renewed in the late 1930s, including the hymnbook of 1937/39, which contains some communion hymns with a new Eucharistic spirit. The tendency was considerably strengthened when new editions of the books were approved in the middle of the 1980s, in the hymnbook of 1986. Now time had come for the rehabilitation of the old communion hymn. In that process, the tune has not been shaped in accordance with the traditional mainstream East Nordic tradition but has received a redaction very similar to Johann Walter's and the form in the hymnbook of 1697. The text by Wallin was naturally excluded and so was also the text from the hymnbook of 1536. The priest and poet Anders Frostenson, represented with two Eucharistic hymns already in the hymnbook of 1937/39, went back to the German version and reinterpreted the mixed medieval and reformatory twin leisen in a masterly way.

Källor och litteratur

Otryckta källor

- Koralhandskrifter angivna i notapparaten, alla i kopior och renskrift i SKR (Svensk koralregistrant), Konst- och musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, med dupletter i
- SVA (Svenskt visarkiv), Stockholm
- Ordo canendi
- Ordo canendi in templo ...* [KB s 106; film H 62, Lunds universitetsbibliotek]

I tryck

- Ahlberg, Bo
1964 *Laurentius Petris nattvardsuppfattning* (Studia Theologica Lundensia 26), Lund
- Andrén, Åke
1954 *Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv* (Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 32), Stockholm
1990 Den liturgiska utvecklingen i Sverige under reformationstiden, i: *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*, ed Ingmar Brohed (Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 6), Oslo
- Arvastson, Allan
1959 *Svensk psalm under 1900-talet* (Bibliotheca theologiae practicae 10), Lund
- Beckman, Johan Wilhelm
1845–72 *Den nya Svenska Psalmboken, framställd uti Försök till Svensk Psalmhistoria*, Stockholm
- Belfrage, Sixten
1959 Stockholmspsalmboken 1586, i: *Psalm och sång. Studier tillägnade Emil Liedgren ...*, Lund
- Boek, Eyn gesanck
1525 *Eyn gantz schoone unde seer nutte gesanck boek [...]*, [Rostock] 1525 [fotokopia, Lunds universitetsbibliotek]
- Bohlin, Folke
1965 *Studier i den svenska reformationstidens psalmsång*. [Otryckt licentiatavhandling i musikforskning vid Uppsala universitet. Kap D, O rene gudz lamb, i fotokopia hos mig]
2004 Tidig mässång på svenska i Västerås stift, i: *Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv* (Svenskt gudstjänstliv 79), Stockholm
2006 *Gud vare lovad – en eller två sånger?* [PM till Koralseminarium i Lund 2006–10–16]. Konst- och musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
- Bokkatalog, Svensk
1878 *Svensk bokkatalog för åren 1866–75*, Stockholm

- Brilioth, Yngve
 1922 Till belysning av den svenska medeltidskyrkans mässfromhet, i: *Teologiska studier tillägnade Erik Stave*, Uppsala
- 1941 *Svenska kyrkans historia 2, Den senare medeltiden*, ed Hjalmar Holmquist & Hilding Pleijel, Stockholm
- 1951 *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*, Stockholm ²1951
- Bælter, Sven
 1762 *Historiska Anmärkningar om Kyrcko-Ceremonierna [...] hos de första Christna, Och i Swea Rike*, Stockholm
- Bäumker, Wilhelm
 1886 *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*, 1 [nytryck Hildesheim 1962]
- Cecilia
 1987 *Cecilia. Katolsk psalmbok*, Stockholm
- Connell, M F
 2003 Corpus Christi, i: *New catholic Encyclopedia* 4, Washington DC ²2003
- Dillmar, Anders
 2001 »Dödshugget mot vår nationella tonkonst». *Hæffnertidens koralreform i historisk, etnohymnologisk och musikteologisk belysning*, Lund
- 2007 Luther och Hæffners koralarbetet, i: *Årsbok för svenskt gudstjänstliv* 2007.
- Eckerdal, Lars
 1987 »Församlingen till förbättring». Reformatoriskt bruk av 1 Korinthierbrevets kapitel 14, i: *Kyrka och universitet. Festskrift till Carl-Gustaf Andrén*, Stockholm
- 2004 *Nordisk koralbok och nordiska koralböcker* [PM till koralseminarium i Lund 2004-10-06], Konst- och musikvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
- 2007 Martin Luthers »Ein feste Burg» på svenska. Tre typer av psalmtolkning, i: *Kyrkohistorisk Årsskrift* 2007, Uppsala
- Estborn, Sigfrid
 1929 *Evangeliska svenska bönböcker under reformationstidevarvet*, Lund
- Evangelieboken
 1585 *Euangelia och Epistler [...]*, Stockholm [film 510, Lunds universitetsbibliotek]
- 1586 *Euangeliaoch Epistler [...]*, Lübeck [film 252, Lunds universitetsbibliotek]
- Evangelieboken med tillägg
 2002 *Den svenska evangelieboken med tillägg*, Örebro 2003
- Geete, Robert
 1907–09 *Svenska böner från medeltiden*, ed Robert Geete (Svenska Fornskrift-Sällskapets samlingar 38), Stockholm

- Gesangbuch, Slüters
 1531 *Joachim Slüters ältestes rostocker Gesangbuch*, ed C M Wiechman Kadow, Schwerin 1858
- Glahn, Henrik
 1954 *Melodistudier til den lutherske salmesangs historie fra 1524 til ca. 1600*, 1–2, København
- Göransson, Harald
 1985 [Kommentarer], i: *Den svenska psalmboken, Volym 3, Text- och musikkommentarer* (SOU 1985: 18), Stockholm
 1992 *Koralpsalmboken 1697. Studier i svensk koralhistoria*, Hedemora
 1997 *Koral och andlig visa i Sverige*, Stockholm
- Göransson, Harald & Nivenius, Olle
 1987 *Kyrkoårets psalmer. Psalmvalslista för huvudgudstjänsten i Svenska kyrkan ...*, Stockholm
- HB
 1614 *Handbook, Ther uthi är författadt, huruledes Gudstiensten ... uthi våra svenska församlingar skal bliffua hållin och förhandladt ...*, Upsala
 1693 *Hand-bok, ther uti är författadt huruledes gudstjensten ... uti våra svenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad ...*, Stockholm
 1811 *Kyrko-Handbok, hwaruti stadgas, huru gudstjensten i Svenska Församlingar skall behandlas ...*, Stockholm
 1894 *Handbok för svenska kyrkan. Stadfäst af Konungen år 1894*
 1917 *Handbok för svenska kyrkan*, Lund
 1942 *Den svenska kyrkohandboken. Stadfäst av konungen år 1942*, Stockholm
- Hæffner, Johann Christian Friedrich
 1820 *Swensk Choralbok. Af Kongl Psalm.Komitén gillad och antagen År 1819. Utarbetad af Joh Chr Fredr Hæffner*, Stockholm
 1821 *Swensk choralbok utgifven af Joh Chr Fredr Hæffner. Andra delen Jemte chronologiskt melodiregister till första delen*, Upsala
- Hög & Bjuråker
Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, ed Arthur Adell (Larentius Petri sällskapets urkundsserie 1), Lund 1941
- Ingebrand, Sven
 1998 *Swenske songer 1536. Vår första bevarade evangeliska psalmbok* (Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 7), Uppsala
- Iversen, Gunilla
 1980 *Tropes de l'Agnus Dei. Edition critique suivie d'une étude analytique. Corpus troporum IV* (Studia Latina Stockholmiensia), ed Gunilla Iversen, Stockholm
 1990 *Tropes du Sanctus. Introduction et édition critique. Corpus troporum VII* (Studia Latina Stockholmiensia), ed Gunilla Iversen, Stockholm
- Jacobsson, Jacob
 1958 *Mässans budskap. En studie i de fasta sångpartierna i svenska mässan under reformationstiden* (Bibliotheca Theologiae Practicae 7), Lund

- 1959 »Guds rena Lamm, oskyldig». Till frågan om psalm och koral i den svenska reformationskyrkan, i: *Psalm och sång. Studier tillägnade Emil Liedgren ...*, Lund
- Janota, Johannes
1968 *Studien zu Funktion und Typus des deutschen geislichen Liedes im Mittelalter* (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 23), München
- Jersild, Margareta
1975 *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800* (Svenskt visarkivs handlingar 2), Stockholm
- Jungmann, J A
1962 *Missarum sollemnia*, 1–2, Wien m fl ⁵1962
- Knuutila, Jyrki
1990 Strävan efter liturgisk konformitet i Finland 1537–1614, i: *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*, ed Ingmar Brohed (Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 6), Oslo
- Kirchenlied, Das deutsche
1996 *Das deutsche Kirchenlied, Kritische Gesamtausgabe der Melodien. Abt 3, Bd 1, Teil 2, Notenband*, Kassel et alii
1997 *Das deutsche Kirchenlied, Kritische Gesamtausgabe der Melodien. Abt 3, Bd 1, Teil 2, Textband*, Kassel et alii
- Koralbok, Kyrkosångens Vänners
1901 *Svensk koralbok i reviderad rytmisk form [...] På uppdrag av sällskapet »Kyrkosångens vänners» centralkommitt é [...]*, ed G T Lundblad, Gefle [1899 –] 1901
- Koralbok, Nordisk
[1961] *Nordisk koralbok*, ed Harald Andersén m fl, København m fl
- Koralboken
1921 *Koralbok till Nya psalmer av Konungen medgivna att användas tillsammans med 1819 års psalmbok*, Stockholm
1939 *Den svenska koralboken, av Konungen gillad och stadfäst år 1939*, Stockholm
- Koralmusik
1957 *Koralmusik. En samling koraler i reviderad form*, ed Harald Göransson, Stockholm
- Koralpsalmbok
¹1856 *Den svenska psalmboken, af Konungen gillad och stadfästad år 1819 med dess och Messans vanliga med flera Melodier, somliga äfven i äldre rytmisk form [...]*, ed P Pettersson, Örebro
²1865 *Den svenska psalmboken, af Konungen gillad och stadfästad år 1819 [etc, som föregående]. Andra förbättrade och tillökta upplagan*, ed P Pettersson, Stockholm

- Koralpsalmboken
1695/97 Then Svenska Psalmboken (faksimil), i: *Den svenska psalmboken* 1695.
1697 års koralbok, Stockholm 1985
- Kroon, Sigurd
1953 *Tibi laus. Studier kring den svenska psalmen nr 199* (Lunds universitets
årsskrift NF avd 1 Bd 50 nr 1), Lund
- Kyrkoordningen
1571 *Den svenska kyrkoordningen 1571 – 1971 jämte studier kring tillkomst,
innehåll och användning*, ed Sven Kjöllersström, Lund 1971
- Laurentius Petris De officiis
L[aurantius] P[etri], De officiis ecclesiasticis ... Notulae, i: *Sveriges första evan-
geliska gudstjänstordning*, ed Nat Fransén (Liturgia suecana 2), Stockholm
1927
- Laurentius Petris Nattvardsdialog
1562 Laur[entius] Vpsalen[sis], *Om Någhor stycken wårs HERras Jesu Christi
Nattward anrörandes. Dialogus*, Stockholm
- Liber cantus
1620 *Liber cantus* (faksimil), ed Pehr Edwall (Laurentius Petri sällskapets ur-
kundsserie 2), Lund 1943.
- Liber cantus wexionensis
1623 *Liber cantus wexionensis* (faksimil), ed Pehr Edwall (Laurentius Petri säll-
skapets urkundsserie 3), Lund 1943
- Liedgren, Emil
1926 *Svensk psalm och andlig visa*, Stockholm
- Lindberg, Gustaf
1923 *Die schwedischen Missalien des Mittelalters*, Uppsala
- Lipphardt, Walther
1965 Ein Mainzer Processionale, i: *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 9,
Kassel
- Malling, Anders
1964 *Dansk Salmehistoria* 4, København
- Malmstedt, Göran
1994 *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i
Sverige 1500–1800*, Göteborg
- Malmøsalmebogen
1533 *Malmøsalmebogen* 1533 (faksimil), ed John Kroon, Malmö 1967
- Moberg, Carl-Allan
1927 *Über die schwedischen Sequenzen. Eine musikgeschichtliche Studie* (Veröf-
fentlichungen der gregorianischen Akademie zu Freiburg in der Schweiz 13),
1–2, Uppsala

- Mässboken
1897 *Musiken till Svenska Mässan. Bilaga till svenska kyrkans handbok. Av Kongl. Maj:t gillad*, Stockholm
- Mässboken
1942 *Den svenska mässboken. Del 1 [...]. Av Konungen gillad och stadfäst år 1942*, Stockholm
- Nationalencyklopedin 19
Nationalencyklopedin 19, 1996, Höganäs
- Nodermann, Preben
1911 *Studier i svensk hymnologi i anslutning till den af Nodermann och Wulff utgifna koralboken av 1911*, Lund
- NT 1526
Nya testamentet i Gustaf Vasas bibel under jämförelse med texten av år 1526, ed Natan Lindqvist, Stockholm 1941
- Pahlmblad, Christer
1994 »Men hoo wore så galen?» Om elevationsfromhet och reformation, i: *Svensk spiritualitet. Tio studier av förhållandet tro – kyrka – praxis*, ed Alf Härdelin (Tro & Tanke 1994:1–2), Uppsala
- 1998 *Mässa på svenska. Den reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden* (Bibliotheca Theologiae Practicae 60), Lund
- 2001 Påskpredikan i Sverige under reformationstiden, i: *Luthersk påskpredikan i Norden*, 1, ed Sven-Åke Selander & Christer Pahlmblad, København
- 2004 Laurentius Petri, gudstjänstbruken och sakramentsfromheten, i: *Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv* (Årsbok för svenskt gudstjänstliv 79), Stockholm
- Pernler, Sven-Erik
1993 En mässa för folket?, i: *Mässa i medeltida socken. En studiebok*, ed Sven Helander, Skellefteå
- 1999 *Sveriges kyrkohistoria 2, Hög- och senmedeltid*, ed Lennart Tegborg, Stockholm
- Piltz, Anders
1999 Den europeiska bakgrunden, i: *Sveriges kyrkohistoria 2, Hög- och senmedeltid*, ed Lennart Tegborg, Stockholm
- Psalmbok, Svensk
1986 *Svensk psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Antagen av kyrkomötet i februari 1986* [med melodier], Helsingfors 1987
- Psalmboken
1562 *Then Swenska Psalmeboken*, i: *Fyra svenska reformationsskrifter tryckta i Stockholm år 1562*, ed Arthur Malmgren, 1, Malmö 1965–66
- 1586 *Then Swenska psalmboken*, Stockholm (film 250, Lunds universitetsbibliotek)
- 1695/97 Se Koralpsalmboken 1695/97

- 1819 *Den svenska psalmboken. Af Konungen gillad och stadfästad år 1819*, Stockholm
- 1937 *Den svenska psalmboken. Av Konungen gillad och stadfäst 1937*, Stockholm
- 1986 *Den svenska psalmboken* [med melodier], Stockholm
- Rødhe, Edv
- 1917 *Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition* (Uppsala universitets årsskrift 1917, Teologi 1), Uppsala
- 1923 *Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken*, Stockholm
- Rubin, Miri
- 1991 *Corpus Christi. The Eucharist in late Medieval Culture*, Cambridge
- Sálmabók íslensku kirkjunnar
- 1997 *Sálmabók íslensku kirkjunnar* [med melodier], Reykjavík
- Salmebog, Den danske
- 2005 *Den danske salmebog* [med melodier], København
- Salmebok, Norsk
- 1985 *Norsk salmebok* [med melodier], Oslo
- SAOB 9, 15, 16
Svenska Akademiens Ordbok, Lund
- Schulz, Frieder
- 1981 »Discubuit Jesus«. Verbreitung und Herkunft eines evangelischen Abendmahls- gesanges, i: *Jahrbuch für Liturgie und Hymnologie* 25, Kassel
- SM
- 1531 *Then svenska Messan, epter som hon nu holles i Stocholm ...*, Stocholm [fotostatkopia, Lunds universitetsbibliotek]
- 1535 *Then svenska Messan, epter som hon j Stockolm holles ...*, Stockolm [fotostatkopia, Lunds universitetsbibliotek]
- 1537 *Then Svenska Messan, epter som hon j Stockholm holles ...*, Stocholm
- 1541 *Messan på swensko*, Vpsala [fotostatkopia, Lunds universitetsbibliotek]
- 1548 *Messan på Swensko, förbettrat*, Stockholm
- 1557 *Messan på Swensko, förbettrat*, Stockholm
- Songbook, Een liten
- folio *Een liten Songbook til at bruka j kyrkionne* [odaterad, 1540-talets slut?; film 209, Lunds universitetsbibliotek]
- Songbook, Een liten
- 1553 *Een liten Songbook til at bruka j kyrkionne* [kvartupplagan], Stockholm
- Songer, Swenske
- 1536 *Swenske songer eller wisor nu på nytt prentede ...*, Stockholm [film 200, Lunds universitetsbibliotek]

Sångbok, Olaus Ericis

Olaus Ericis sångbok. En handskriven liber cantus i Gamla Uppsala kyrkoarkiv (faksimil), ed Folke Bohlin (Laurentius Petri sällskapets urkundsserie 8), Uppsala 1967

Spitta, Friedrich

1905 »*Ein feste Burg ist unser Gott*«. *Die Lieder Martin Luthers in ihrer Bedeutung für das evangelische Kirchenlied*, Göttingen

Virsikirja

1986 *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja. Hyväksytty ylimääräisessä kirkolliskokouksessa 13. helmikuuta 1986* [med melodier], Helsinki 1987

WA

Martin Luthers Werke, Die Weimare Ausgabe

12 *Formula Missae et communionis* 1523 s 197ff.

12 *Sermon auf unsers Herrn Fronleichnamstag 4 juni 1523* s 58off

19 *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdienstes* 1526 s 44ff.

35 *Die Lieder Luthers*, 1923

38 *Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe* 1533 s 171ff

WA Archiv 4

Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe, ed Markus Jenny (Archiv zur WA, Band 4), Köln & Wien 1985

Wörterbuch, Deutsches

1885 *Deutsches Wörterbuch* 6, ed J & W Grimm, Leipzig